

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Förste antikvarie *Kerstin Arcadius*, Halmstad:
Åt höger eller vänster? Bonadsmålningarna och rummet 1
Nach rechts oder nach links? 11

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Fil.dr *Tom G. Svensson*, Oslo: Ett standardverk om samerna 12
Fil.lic. *Tordis Dahllöf*, Uppsala: Folkbildning och etnologi 16
Romulo Enmark: Mamma pappa barn. Anmäld av fil.dr *Stefan Bohman*, Stockholm 20
Gertrud Grenander Nyberg: En charkuterifabrik med tradition. Anmäld av fil.dr *Anders Björklund*, Stockholm 22
Billy Ehn: Det otydliga kulturmötet. Anmäld av fil.kand. *Barbro Matsson Blehr*, Stockholm 24

- Henrik Sandblad: Olympia och Valhalla. Anmäld av docent *Mats Hellspång*, Stockholm 26
V. E. Clausen: Det folkelige danske træsnit i etbladstryck 1565–1884. Anmäld av professor *Sten Åke Nilsson*, Lund 28
Agnes Geijer, Anne-Marie Franzén och Margareta Nockert: Drottning Margaretas gyllene kjortel i Uppsala domkyrka. Anmäld av förste intendent *Guðrun Ekstrand*, Stockholm 29
Christer Winberg: Grenverket. Anmäld av *Mats Hellspång* 30

KORTA BOKNOTISER

- Mathias Klintberg: Fångst och fiske 31
Torgny Nevéus: En akademisk festsed och dess utveckling 32
Bo Swensson: Årets månader och dagar 32

RIG · ÅRGÅNG 70 · HÄFTE 1

1987

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Generaldirektör *Gunnar Petri*
Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Nils-Arvid Bringéus*
Docent *Mats Hellspång*, Rigs redaktör
Docent *Elisabet Hidemark*
Intendent *Hans Medelius*
Ansvarig utgivare: Docent Elisabet Hidemark

Redaktionens adress: Docent Mats Hellspång, Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Telefon 08/22 41 20

Års- och prenumerationsavgift 60:–
Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1987

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Åt höger eller vänster?

Bonadsmålningarna och rummet

Av Kerstin Arcadius

Museet i Halmstad har i sin samling av sydsvenska bonadsmålningar fyra bonader med samma proveniens, målade år 1797 av den halländske bonadsmålaren Johannes Nilsson. De har förvärvats med uppgift att de kommer från Mäste i Vrå socken i Småland, men är sannolikt ursprungligen målade för en annan gård. Trots att det sålunda är oegentligt kommer de fortsättningsvis att benämnas Mäste-bonaderna.

En uppsättning bonader av detta slag, gjorda av en målare vid ett tillfälle för en gård, brukar benämnas svit. En svit har sitt särskilda värde, eftersom det bevarade bonadsmaterialet tillsammans med bristfälliga proveniensuppgifter vanligen tvingar oss att behandla varje bonadsmålning som en enskildhet utan sammanhang med andra bonader.

Med en svit aktualiseras också frågor om bonadsmålningarnas förhållande till det rum de målats för. När tanken fötts att i museet sätta upp Johannes Nilssons fyra bonader, krävde utställningsarbetet svar på några konkreta frågor: hur såg stugan ut, exakt hur har bonaderna suttit?

Till Mäste-sviten finns inga uppgifter knutna. Andra skildringar av hur stugor

drogs till jul och bonader pinnades upp visade sig snart ge föga vägledning åt den som behöver detaljerade anvisningar för att sätta upp en svit. Det stughörn som museet nu skapat är därför en rekonstruktion som bygger dels på de vittnesbörd som bonaderna själva lämnar och dels på jämförelser med några andra sviter av Johannes Nilsson. Här ska tankarna bakom rekonstruktionen redovisas.

Fyra sviter av Johannes Nilsson

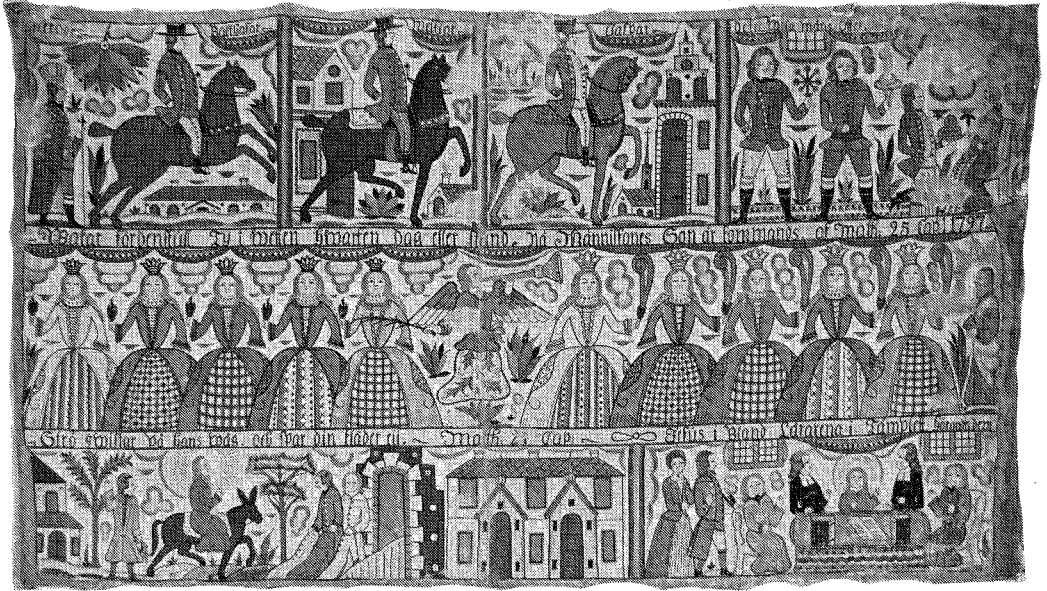
Av just Johannes Nilsson finns flera sviter bevarade. Den mest kända är den i Jonsnahultstugan, nuvarande Bollaltebygget, i Knäreds socken i Halland, målad år 1804. Den är unik, eftersom det är inte bara bonaderna som bevarats, utan också den stuga som de målats för liksom traditionen om hur bonaderna ska sitta.¹ Södra Unnaryd-Jälluntofta hembygdsförening har en svit målad år 1808 för en gård i Södra Unnaryds socken² och i pri-

¹ Nilsson, Harald, Bostadsskick i Knäredstrakten, sid 167 f. Kulturen 1936.

Ejwertz, Axel, Bollaltebygget. 1980.

Tillhör nu Södra Hallands hembygdsförening.

² Tornehed, Stig, Sjöbonadernas motiv. Södra Unnaryd-Jälluntofta fornminnes- och hembygdsförenings årsskrift 1984.

Bild 1. Mäste-sviten av Johannes Nilsson år 1797. Övre raden De vise männen, därunder Liknelsen om de tio jungfrurna och nederst Jesu inridande i Jerusalem samt Jesus vid 12 års ålder i templet. På väv, 138 × 254 cm. Museet i Halmstad, HM 12.946.

vat ägo i Odensjö i Småland finns en svit målad år 1814.³ Museets svit är således den äldsta, det ligger sjutton år mellan den och Odensjö-sviten, år 1797 var Johannes Nilsson 40 år.

Svit är ett begrepp som implicerar en kvantitet och det kan i förstone tyckas självklart att se till antalet bonader. Detta varierar markant mellan de fyra nämnda sviterna, samtidigt som det är osäkert huruvida varje svit nu är komplett. Ser man istället till den väggyta som respektive svit täcker, är skillnaderna inte lika stora. Det är sannolikt riktigare att uppfatta motiven och deras antal som det väsentliga i en svit.

I alla fyra sviterna ingår de tre motiv som varit vanligast inom det sydsvenska bonadsmåleriet: De vise männen, Liknelsen om de tio jungfrurna och Bröllopet i Kana.⁴ De två förstnämnda motiven är i varje svit kombinerade i två rader på en bonad. Mäste-bonaden har dessutom en tredje bildrad med motiven Jesu inridande i Jerusalem och Jesus vid 12 års ålder i templet. *Bild 1.* Bröllopet i Kana är i Mäste-sviten uppdelat på två bonader, den ena så smal att endast en del av bröllopsbordet och fyra av de sex gästerna fått rum. *Bild 2.* De två andra gästerna och bordsänden återfinns på en annan bonad, där man också ser dansen vid

³ Modén, Arne, Bonadsmålare, sid 213 f. STF:s årsskrift 1976. Foton i Museet i Halmstads bildarkiv.

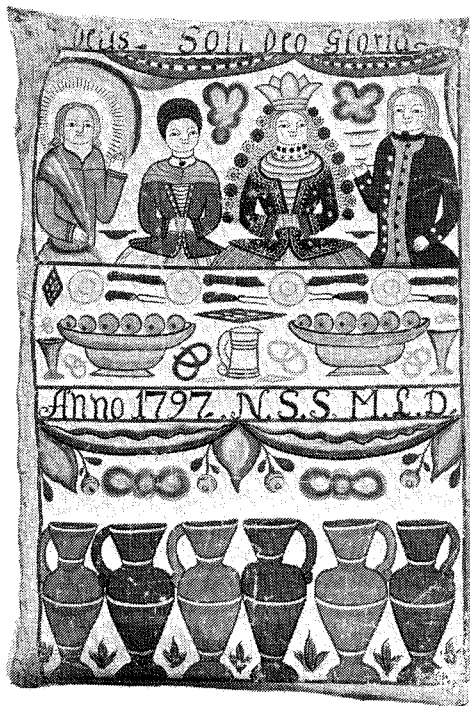
⁴ Åkerlund-Londos, Eva, Motiv och motivsammansättning i sydsvenskt bonadsmåleri, sid 80. Rig 1968.

bröllopet, kocken vid spisen samt två gammaltestamentliga motiv, Jeftas dotter och Daniel i lejonkulan. *Bild 3*. Också i Unnaryd-sviten är bröllopsmotivet uppdelat på två bonader, men på ett mer naturligt sätt mellan bordet och dansen. Den fjärde Mäste-bonaden upptas av Kristi förklaring på berget Tabor. *Bild 4*.

Motivet Jesu inridande i Jerusalem ingår i alla fyra sviterna. Kristi förklaring, Jeftas dotter och Daniel återkommer vardera en gång i någon av de tre andra sviterna, i övrigt har dessa varierande bibliska motiv.

Gavelväggen

En av bonaderna i Mäste-sviten är 138 cm hög, vilket överstiger normalhöjden på långväggen i en ryggåsstuga, men passar på den högre gavelväggen. Det är den treradiga bonaden med De vise männen och De tio jungfrurna. I de andra sviterna finns dessa båda motiv också på en högre bonad och i Jonsnahultstugan har den sin plats på gavelväggen. En viss plats för De vise männen tycks redan Linné omvittna, när han år 1749 antecknar i Småland: "Bondstugorna hava merendels på främsta väggen en målad tapet, som här kallas bonad, på vilken *de tre vise män* avskildras, som rida till Jungfru Maria och Josef att offra" (min kursivering).⁵ Det är också så vitt man kan se en bonad med de vise männen som skymtar på gavelväggen i både Pehr Hörbergs målning av ett småländskt julkalas – *bild 5* – och Bengt Nordenbergs lavyr av en julstuga i Blekinge.⁶ Det tycks som om De vise männen varit gavelväggens motiv

Bild 2. Mäste-sviten av Johannes Nilsson. Bröllopet i Kana. På väv, 93 × 62 cm. Museet i Halmstad, HM 12.945 a.

både i den östliga och i den västliga delen av bonadsområdet.

Mäste-bonaden är speciell inte bara genom sin tredje bildrad, utan också i ett annat avseende. Här rider de vise männen från vänster till höger, medan de i de tre andra sviterna rider åt motsatta hållet. Det senare innebär att ritten och gåvoöverlämnandet blir en bakvänd bildsekvens, som strider mot vårt västerländska sätt att läsa. Att de vise männen färdriktning växlar på detta sätt i bonadsmåleriet är välkänt. I museets samling av bonadsmålningar är en ritt från höger till vänster – det bakvända hållet – vanligast.

Åt höger eller vänster? Frågan om åt vilket håll de vise männen rider kan tyckas obetydlig. Faktum är dock att inte

⁵ Linnaeus, Carl, Skånska resa år 1749, sid 40. 1975.

⁶ En bildbok om Blekinge, sid 67. 1965.

Bild 3. Mäste-sviten av Johannes Nilsson. Fortsättning på Bröllopet i Kana, Kocken vid spisen samt i undre raden Jettas dotter och Daniel i lejonkulan. På väv 93 × 200 cm. Museet i Halmstad, HM 12.945 b.

bara detta motiv utan även flera andra ibland spegelvänts av bonadsmålarna. Det är särskilt tydligt ifråga om motiv som består av flera på varandra följande scener såsom Den förlorade sonen och Jesu liv från bebådelsen till himmelfärden. Bröllopstågen går än åt höger och än åt vänster, oavsett om följet rider till eller från kyrkan. Också Bröllopet i Kana har spegelvänts, så att dansen ibland pågår till höger och ibland till vänster om bordet.

Spegelvändningen och rummet

I de norska bildvävarna förekommer att motiv spegelvänts, vilket har uppfattats som betydelselöst, eftersom vävaren i likhet med grafikern lätt spegelvänder en förlaga. Spegelvändningen i bonadsmåleriet kan dock inte förklaras på samma sätt. När det förhåller sig så att Johannes Nilsson i Mäste-sviten målat inte bara De vise männen utan också Bröllopet i Kana spegelvänt i förhållande till hur motiven

är framställda i de tre andra sviterna, så tycks detta vara avsiktligt. Åt höger eller vänster – det är en fråga som också har relevans i rummet. I de sydsvenska ryggåsstugorna har själva bordshörnet, den centrala platsen för bonadsmålningarna, växlat mellan höger och vänster. Står man i förstudörren vid spisen och ser in i Jonsnahultstugan, har man bordshörnet till vänster. Bild 6. I Vippentorpet, en annan i södra Halland bevarad ryggåsstuga, är däremot bordshörnet till höger. Bild 7. Själva rummet är så att säga spegelvänt, vilket egentligen beror på spisens placering.

De vise männen ska uppenbarligen rida inåt mot hörnet, mot hörnsåpet. Finns bordshörnet till vänster som i Jonsnahultstugan, rider också de vise männen åt vänster. Av männens färdriktning kan man därför sluta sig till att Mäste-sviten målats för en stuga med bordshörnet till höger. Ett nog så viktigt konstaterande, när man ska rekonstruera detta bords-

hörn.

Mäste-bonaden har sitt eget bevis för att den suttit i ett högerhörn. I dess högra kant är den målade ytterlinjen delvis in-dragen och återger konturen av ett hörn-skåp, en tydlig kil mellan de båda översta bildraderna motsvarar den krönande list-en på ett hörnskåp. *Bild 1.* Här har ett av museets hörnskåp, som dock inte hör ihop med bonaderna, kunnat passas in. Enligt traditionen tog inte Johannes Nilsson mått på väggarna, utan började med att spänna upp den omålade väven och rita upp ytterlinjerna direkt på plats.⁷ Linjerna följde inredningen. Ytterlinjen i bonadens vänstra kant är inte heller rak, utan tycks återge konturen av en klocka, som kan ha stått ytterst på gavelbänken.

Bild 4. Mäste-sviten av Johannes Nilsson. Kristi förklaring på berget Tabor. På väv, 91 × 84 cm. Museet i Halmstad, HM 12.944.

Långväggen

Sedan den största bonaden placerats på gavelväggen, återstår långväggen och de tre kortare bonaderna, alla med ungefär samma höjdmått (ca 90 cm) lämpligt för denna lägre vägg. Det är åter ytterlinjerna som ger anvisningar för placering-en. På den smala bonaden med en del av bröllopsbordet böjer ytterlinjen av i övre vänstra hörnet, vilket stämmer i höjd och form med hörnskåpets utskjutande krön, *bild 2.* Denna bonad bör alltså placeras omedelbart efter hörnskåpet på långväggen. Där var husbondens plats, högsätet, och när han satt vid dukat julbord, hade han sålunda verklighetens fest framför sig och den bibliska bakom sig. (Den målade bilden var inte bara bildligt, utan också

bokstavligt något att luta sig mot. Bonadernas placering bakom bänkarna, där de oundvikligen blev ryggstöd, är i museimannens ögon opraktisk.)

Också i Jonsnahultstugan är bröllopsbordet placerat vid högsätet. Men där har Johannes Nilsson målat hela bröllopsmotivet på en och samma bonad, så lång att den täcker hela långväggen och rymmer sex andra motiv. Frågan är varför han gjorde flera kortare bonader i Mäste-sviten. Det är verkligen från början separata bonader och eftersom möjligheterna att skarva väven till ett underlag av rätt storlek ofta utnyttjats i bonadsmåleriet, kan knappast väven vara orsak till uppdelningen. Svaret måste finnas på väggen. Något har delat väggytan och tvingat Johannes Nilsson att göra motsvarande delning av bonaderna.

⁷ Jönsson, Sune, Clemet Håkansson 1729–1795. En förgrundsgestalt inom det sydsvenska bonadsmåleriet, sid 25. Stencilerad seminarieuppsats, Etnologiska institutionen, Lund, 1974.

Bild 5. Pehr Hörbergs målning av en småländsk julstuga. På bortre väggen skymtar en bonadsmålning. Foto: Nordiska museet.

Det finns flera exempel i bonadsmåleriet på att Bröllopet i Kana delats så att säga "mitt i bordet" och att högsätesbonaden blivit mycket smal. Orsaken till detta bör därför vara något som tillhört den fasta inredningen och som förekommit i flera, men inte i alla stugor. På Pehr Hörbergs målning finns ett högt placerat fönster på långväggen, helt nära högsätet, bild 5. Att Mäste-sviten målats för en stuga med ett sådant fönster visar två små streck i de kanter som vätter mot varandra på de båda bonaderna med bröllopsmotivet. Strecken markerar ett högt placerat fönsters nederkant. De är 1,5 cm långa och lätta att förbise, det är

också det faktum att Johannes Nilsson bytt färg i kanterna, utanför ytterlinjerna, från rödgult ovanför strecken till en mer brunaktig färg under. (Skymtar på bild 2 i bonadens högra kant). Färgbytet vore omotiverat, om man inte tolkar det så, att på den lilla väggyta som blev kvar under fönstret suttit en liten bonad som den brunaktiga färgen är anpassad till. Denna lilla bonad är alltså inte bevarad, den kan ha haft ett dekorativt mönster likt nederdelen på bonaden med Kristi förklaring. Ytterligare två av Mäste-bonaderna skulle därmed ha placerats – på långväggen och åtskilda av ett fönster.

Den fjärde bonaden har ungefär sam-

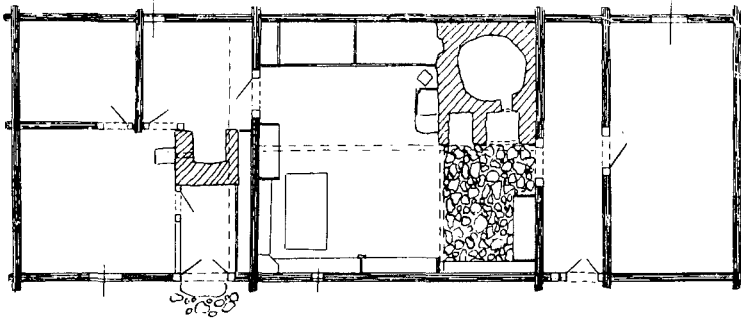

Bild 6. Plan av Jonsnahultstugan, nuvarande Bollaltebygget, Knäreds socken. Bordet placerat i vänsterhörn diagonalt mot spisen. Efter Sandklef, A., Hallandsgårdar.

ma höjd som de två på långväggen. Med tanke på väggens normala längd kan denna fjärde bonad dock knappast ha haft sin plats där. I en del ryggåsstugor har det funnits en annan central plats för en bonad, nämligen en hög bänk mitt emot högsätet, dvs. vid stugbordets yttre kortända.⁸ Linné beskriver den som ett bräd-säte, kallat stapelen, och har markerat den på sin plan av en stuga i Virestad, en stuga med högerhörn.⁹ Bild 8. En sådan bänk syns också på Pehr Hörbergs målning, bild 5. Det är en plats där Mästebonaden med Kristi förklaring skulle kunna rymmas. Och detta – rätt eller fel – har slutligen blivit det alternativ som valts i museets rekonstruktion. Bild 9.

Två sidor

Frågan om höger eller vänster liksom den konstaterade spegelvändningen har stor betydelse inom en svit. Kyrkoherde Gunnar Hammarström, Halmstad, som intresserat sig för bonadsmålningarnas

motivvärld, har gjort ett intressant påpekande. Bonader med De vise männen och De tio jungfrurna har två sidor, som de båda motiven tillsammans konstituerar och som man tills vidare skulle kunna benämna den onda och den goda sidan. Den onda sidan är den med Herodes och (i raden under honom) de fåvitska jungfrurna. Den goda sidan bildas av Maria och Jesusbarnet och (i raden under) de visa jungfrurna och brudgummen som de lyst till mötes. En likartad fördelning av ont och gott har Sune Jönsson kunnat konstatera inför bonadsmålningar av Clemet Håkansson.¹⁰

Detta är naturligtvis en bildkomposition som oreflekterat kan ha upprepats av bonadsmålarna. Men iakttagelsen av en ond och en god sida leder vidare, när man studerar Johannes Nilssons sviter. Genom spegelvändningen kommer alltid den goda sidan längst in i hörnet, närmast hörnskåpet. Där står brudgummen och de visa jungfrurna och enligt bibeltexten gick de sedan in till bröllopet, me-

⁸ Bringéus, Nils-Arvid, Sydsvenska bonadsmålningar, sid 19. 1982.

⁹ Linnaeus, a. a. sid 66 f.

¹⁰ Jönsson, a. a. sid 38.

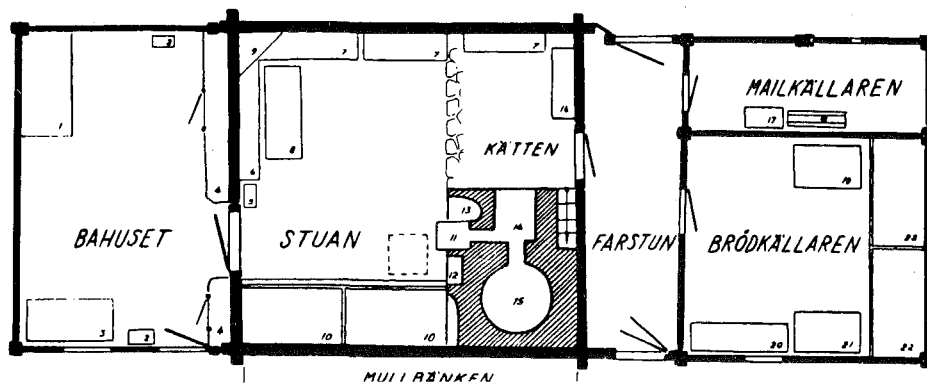

Bild 7. Plan av Vippentorpet, Ysby socken. Bordet placerat i högerhörn. Efter Erixon, S., Svensk byggnadskultur.

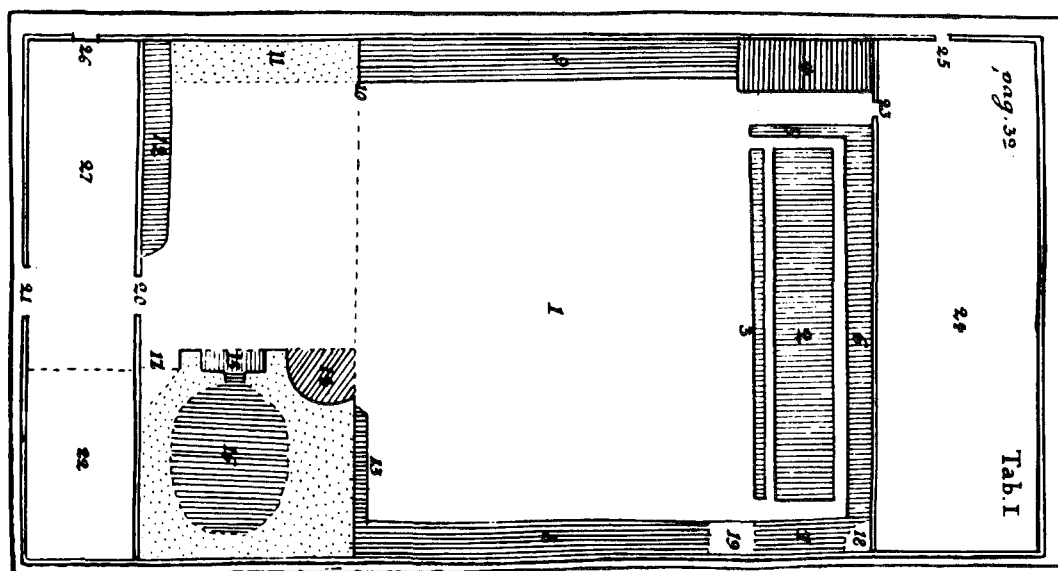

Bild 8. Plan av stuga i Virestadstrakten, Småland. Linnaeus' Skånska resa, tabula 1.

dan de fävitiska utestängdes. Och det är just bröllopsmotivet som följer närmast, på andra sidan hörnskapet, både i Mästerrekonstruktionen, *bild 9*, i Jonsnahultstugan, *bild 10*, och i en tänkbar placering av bonaderna i Unnaryd- och Odensjö-sviterna. Att Johannes Nilsson i Mäster-

sviten spegelvänt Bröllopet i Kana innebär att det här, liksom i de tre andra sviterna, är själva bröllopsbordet som kommer närmast hörnet och allra närmast sitter då Jesus själv. I den ofta upprepade framställningen av bröllopsmotivet med sex gäster vid bordet och sex personer på

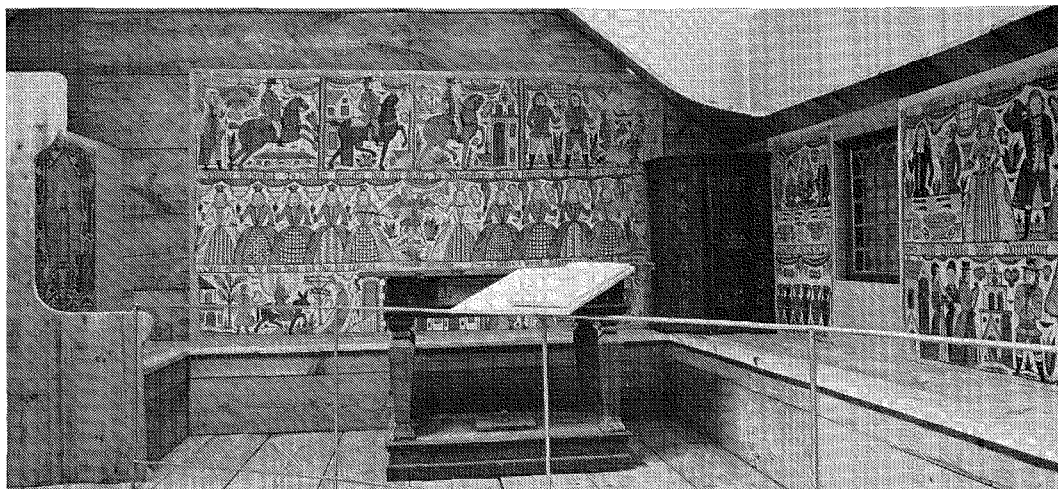

Bild 9. Mäste-sviten uppsatt i Museet i Halmstad 1986. Foto: Bo Lundevall, Museet i Halmstad.

dansgolvet har Jesus alltid sin plats ytterst vid bordet. Ser man en löstryckt bonad uppfattar man det som att Jesus sitter längst till vänster (Mäste-bonaden) eller längst till höger (Jonsnahult, Unnaryd, Odensjö). Ser man bonaden i det sammanhang som hela sviten ger, har Jesus en central placering i hörnet, Jesus vid bröllopsbordet bildar fortsättning på den goda sidan på gavelväggens bonad.

I hörnet

Stugans hörn får närmast karaktär av mittpunkt för de tre motiv som inte bara varit de vanligaste i bonadsmåleriet, utan också tillsammans tycks bilda stommen i en stugas uppsättning av bonader. Det finns ett samband mellan de tre motiven, som uttrycks genom placeringen i rummet. Sambandet förstärker de enskilda motivens innehåll och sammanfattar budskapet. Det ligger nära till hands att tolka det som en betoning av frälsningen.

Detta förefaller vara ett schema som är vanligt förekommande i det halländska

och västsmåländska bonadsmåleriet, inte bara i Johannes Nilssons sviter. Ett intressant exempel är den svit om tre bonader som Nils Lindberg, Johannes Nilssons lärare, målade år 1765 (nu i Örkeljunga hembygdsförening).¹¹ Också i den är *De vise männen*, *De tio jungfrurna* och *Bröllopet i Kana* de centrala motiven, som vänder sig mot varandra och är utförda så att sviten bör vara gjord för en stuga med bordshörnet till höger. Sviten enradiga bonad med scener ur Jesu liv ska läsas från höger till vänster – bakvänt – vilket innebär att när bonaden sattes upp i stugan (i takfallet) kom slutbilden med himmelsfärden längst in i hörnet och blev en del av den goda sidan där.

Spegelvändningen kan alltså förklaras som ett sätt att anpassa sig till det aktuella rummet. Avsikten tycks ha varit

¹¹ Bringéus, Nils-Arvid, *Sydsvenskt bonadsmåleri*, sid 39, samt onummerad katalogdel till utställningen i Lunds konsthall, 1978.

Bild 10. Jonsnahultstugan fotograferad av Harald Nilsson år 1931. Foto: Museet i Varbergs arkiv.

både att koppla ihop olika motiv och att i det enskilda motivet framhålla en sida framför den andra. Också några av de andra motiven i Mäste-sviten har ibland spegelvänts, vilket skulle kunna tolkas som att det handlar om två sidor: i Jefas dotter placeras dottern, som ska offras till Gud, närmast hörnet och hären står längst bort, i Jesus vid 12 års ålder befinner sig Jesus närmast hörnet och Josef och Maria längst bort. När Jesus rider in i Jerusalem, rider han mot hörnet och det han lämnar är längst bort.

Med dessa exempel framstår motsatsen god—ond som alltför snäv och entydig. En fortsatt analys kunde istället pröva att se motivens olika sidor som ett motsatsförhållande himmelskt—jordiskt. Åt höger eller vänster visar sig till sist

vara en alltför ytlig fråga. På ett djupare plan handlar det mer om det centrala och det perifera. Detta delar — i motsats till de horisontella bildraderna — bonadsmålningarna vertikalt.

Johannes Nilssons fyra sviter visar sinsemellan den markanta stilskillnad som först fick forskarna att tro att det handlade om två olika målare. Mäste-sviten har tydlig gustaviansk prägel, medan de tre 1800-tals sviterna är målade i en tyngre och tätare stil. Möjligen kan man i dem också skönja en begynnande profanisering. I Mäste-sviten sitter bruden som huvudfigur vid bröllopsbordet under texten *Soli Deo Gloria*. I 1800-tals-sviterna är det brudparet som står i centrum och texten kan vara mer uppsluppen: *skål mitt hjärta*. Sådana motsägelser

i det vi nu bedömer som Johannes Nilssons produktion visar på behovet av en specialstudie över denne bonadsmålare. Att urskilja och analysera sviter – och då inte bara Johannes Nilssons – är en annan forskningsuppgift som kunde öka vår kunskap om bonadsmålningarnas bildvärld.

Avslutningsvis ska framhållas att

samtliga nytestamentliga motiv i Mästersviten, sex stycken, är evangelietexter, vilket länge innebar att de också var predikotexter. Det är över huvud taget utmärkande för Johannes Nilsson att han gärna valde evangelietexter, inte bara julkretsens, som motiv för sina bonadsmålningar.

Zusammenfassung

Nach rechts oder nach links? Gemalte Wandbehänge und der Raum.

Im Zusammenhang mit einer Ausstellung über die südschwedische Wandbehängmalerei im Museum von Halmstad wurde die Verfasserin dieses Artikels vor die konkrete Aufgabe gestellt, mit einer sog. Reihe von 1797, aus der Hand des halländischen Wandbehängmalers Johannes Nilsson, ein Interieur zu rekonstruieren. Zur Diskussion, mit dieser Reihe von vier Wandbehängen als Ausgangspunkt, stehen hier einerseits das Verhältnis der gemalten Wandbehänge zum Raum, andererseits die oft seitenverkehrt dargestellten Motive, wie auch der innere Zusammenhang zwischen den einzelnen Motiven einer Reihe.

Genauere Angaben darüber, wie die Wandbehänge in den Blockhäusern ohne Zimmerdecke, der gewöhnlichsten Bauart der Gegend, aufgehängt waren, fehlen, weshalb der Rekonstruktion (Bild 9) der Vergleich mit drei anderen Reihen des Malers Johannes Nilsson zugrunde liegen. Eine davon ist in dem Haus, wofür sie gemalt worden war, erhalten geblieben.

Die drei gewöhnlichsten Motive der Wandbehängmalerei, die Weisen aus dem Morgenland, Jesu Gleichnis von den zehn Jungfrauen und die Hochzeit zu Kana, bilden die Grundlage in der jeweiligen Reihe. In der Reihe von 1797 im Museum sind die Motive seitenverkehrt. In der Graphik und der Weberei erklärt sich das seitenverkehrte Bild von der Technik her, in der Wandbehängmalerei, so meint die Verfasserin, hängt es mit dem Aufbau des Raumes zusammen. Die Zimmerecke, in der sich der Tisch befand, war manchmal eine 'Rechtsecke' (Bild 7, 8, 9), manchmal eine 'Linksecke' (Bild 5, 6, 10). Die Maler der Wandbehänge, nicht nur Johannes Nilsson, scheinen sich dem jeweiligen Raum angepasst zu haben. Eine gewisse Ordnung für die Reihenfolge der Motive kann aus den vier Wandbehängreihen herausge-

lesen werden: an der Giebelwand waren die Drei Weisen in Kombination mit den zehn Jungfrauen, der Längswand entlang die Hochzeit zu Kana angebracht gewesen. Oberflächlich betrachtet bedeutet das seitenverkehrte Bild, dass z. B. die Drei Weisen in Richtung Hausecke reiten sollen (dem Eckschrank zu). Eine tiefere Deutung drückt aus, dass dadurch eine besondere Seite eines jeden Motives hervorgehoben wird. Die Motive scheinen nämlich je eine gute und eine schlechte, d. h. eine himmlische und eine irdische Seite zu besitzen. Die guten (himmlischen) Seiten treffen in der Ecke des Raumes aufeinander: das Jesuskind auf Marias Schoss, die klugen Jungfrauen und der Bräutigam und Jesus, der das Wunder in Kana tut. Die gegenteiligen Seiten zeigen Herodes, die törichten Jungfrauen, respektive den Hochzeitstanz und die Musikanten. Möglicherweise betonen die drei Motive zusammen den Gedanken der Errettung. Eine direktere Beziehung zwischen dem Gleichnis der Jungfrauen und der Hochzeit zu Kana besteht in dem Hochzeitsfest, an dem die klugen Jungfrauen teilnehmen durften.

Der Rekonstruktion im Museum (Bild 9) liegen auch Markierungen an den Aussenlinien zugrunde. Johannes Nilsson malte auf Bestellung und scheint jeden Wandbehäng der jeweiligen Wand angepasst zu haben, indem er den Stoff direkt an Ort und Stelle aufhängte und die Aussenlinien zog. Dabei markierte er manchmal die Einrichtungsgegenstände, wie den Eckschrank (rechts auf dem Wandbehäng Bild 1). Die Verteilung der Hochzeit zu Kana auf zwei Wandbehänge in der Reihe des Museums rührt wohl daher, dass es in der Längswand vermutlich ein Fenster gab.

(Übersetzung Brigitt Steiner)

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Ett standardverk om samerna

Av Tom G. Svensson

Phebe Fjellström: Samernas samhälle i tradition och nutid. Norstedts. Stockholm 1985. 640 s., ill.

Det har många gånger hävdats att det skrivs alltför mycket om samerna, speciellt av icke-samer. Samerna är ingalunda unika i det avseendet, det finns en hel del folkslag som i en viss kritisk mening skulle kunna anses för överstuderade. Ett flertal inuitgrupper såväl som de mer kända indianstammarna i Nordamerika hör avgjort dit. Å andra sidan står samerna i en viss särklass som föremål för diverse offentliga utredningar. Alla dessa digra betänkanden på snårig och ofta svårfattlig kanslisvenska, som i jämn följd droppat ner över samerna under hela efterkrigstiden, kan verka förlamande och saknar säkert motstycke. När man därtill betänker att de flesta kärnproblem som angår den samiska kulturens livsduglighet hittills förblivit olösta, kvarstår frågan: Vad tjänar egentligen detta utredningsförfarande till? I det fallet får man innerligt hoppas, att en del av de stora genomgripande frågorna når en lösning fullt acceptabel för samerna i och med den nu pågående samerättsutredningen. Skulle det inträffa kan samerna se fram emot en tid befriade från utredningsledamöters närskådande. Om förutsättningarna en gång för alla läggs tillräta av myndigheterna under reellt samförstånd, skulle även samekulturen kunna utvecklas på en mera fri grundval.

Även i ett annat avseende har samerna börjat göra sig bemärkta i jämförelse med de flesta folk och kulturer som röner speciellt intresse hos forskningen; de bidrar själva alltmer i den allmänna forskningsprocess, som på ett mångsidigt sätt berikar insikten om samisk kultur. Denna del av sameforskningen befinner sig för närvarande i stark expansion, vilket bl. a. tar sig uttryck i att kompetenta samer bekläder höga ämbeten vid universitet och högskolor. Denna nödvändiga utveckling ute-

sluter på intet sätt, att den mer traditionella forskningen, i första hand utövad av icke-samer, fortlever, dock under nya förutsättningar.

Den bok som här skall anmälas aktualiserar i hög grad de spörsmål som reses i inledningen. Den obestriddligt kunniga etnologen Phebe Fjellström har efter flera års mödosamt arbete nyligen presenterat en ytterst omfångsrik volym om samekulturen, ett arbete som att döma av dess titel förväntas lägga huvudvikten vid samhällsaspekter på samisk kultur, en välmotiverad utgångspunkt.

I vilken vetenskapstradition skall ett sådant verk placeras? Först frestas man att relatera det till den serie av relativt goda handböcker om samerna som tidigare utkommit under 1900-talet; verk av Ernst Manker, Ørnulv Vorren, Björn Collinder och Israel Ruong. Viktigast av dessa är utan tvekan Israel Ruongs arbete, *Samerna i historien och nutiden* från 1982. Den gör inte anspråk på att vara heltäckande, men sorterar med stor klokhet och förnuft ut väsentliga aspekter på samisk kultur i en väl avvägd framställning mellan det historiska och nutiden. Ruongs arbete är en handbok i ordets bästa bemärkelse, inte alltför lärdomsfylld men i hög grad perspektivrik.

Det föreliggande arbetet av Phebe Fjellström å andra sidan imponerar som spränglärt opus. Framställningen blir emellertid rätt så perspektivlös. Jag saknar exempelvis en klarare linje i analysen av traditionella och nutida företeelser, det som skulle kunna utgöra en syntes av samiskt samhälle och kultur. Jag tvivlar dock på att en sådan syntes kan ernås endast på basis av förvärvad lärdom. För att nå dit måste man sannolikt bruka andra tillvägagångssätt, förslagsvis en kombination av en finkamning av historiskt källmaterial, tryckt såväl som otryckt, och intensivt fältarbete i form av deltagande observation med klar fokusering på bestämda problemställningar. För en enskild forskare förefaller en sådan uppgift närmast omöjlig, och Phebe Fjellström har säkert gjort vad hon som

historiskt orienterad etnolog är mäktig.

Fjellströms kunskapsmättade arbete gör inte den tidigare handboksfloran överflödigt, ej heller framstår boken som onödig, då den besitter helt egna kvaliteter. Genom den enorma beläsenhet som här speglas erinrar Fjellströms verk på något sätt om vissa klassiska studier, t. ex. av Johannes Schefferus 1673, Knud Leem 1767 och Gustav von Düben 1873. Detta inte sagt för att förringa värdet av Phebe Fjellströms bok, tvärtom, genom sitt verk ansluter sig författaren delvis till en viktig forskartradition. Hennes uppgift har emellertid varit avsevärt svårare än dåtida forskares. Då vi nu besitter en oerhört mycket större kunskap om samerna och deras liv, ter det sig hart när omöjligt att ha samma fullständiga översikt. Vad gäller den kulturhistoriska delen, som står helt central i Fjellströms framställning, skiljer författaren sig från uppgiften med all heder, om nutidsförhållanden däremot är bristerna alltför märkbara.

Efter denna orientering om bokens allmänna karaktär skall jag i det följande redogöra mer specifikt för dess innehåll och form. Därefter avser jag att poängtera bokens positiva sidor för att slutligen ange en del kritiska synpunkter som jag finner särskilt motiverade.

Boken har en grovsiktad indelning i tre huvuddelar. Efter en ytterst kort inledning, som är en slags programförklaring, följer tre kapitel, vilka skänker nödvändig bakgrund till förståelsen av bokens primära materialframställning. Författaren redogör bl. a. för kulturella variationer bland samerna. Dessutom granskar hon existerande forskning, särskilt den som betonar kulturhistoriska problem och sammanhang. Den kritiska hållning som Phebe Fjellström här visar till en del mer eller mindre dubiös, eller i vart fall ofärdig, forskning, på samma gång som hon klart identifierar alltjämt olösta problemfält, är förtjänstfull och rensar till dels upp i vissa vetenskapliga dimridåer. Författaren uppträder här seriöst, vilket inger förtroende.

Efter denna diskuterande bakgrund kommer vi till den sektor, som på ett synnerligen detaljrikt sätt igenomgår företeelser i det gamla nomadsamhället, kap. IV–XIV. Den kulturekologiska metodsynen har härvid en framträdande plats, vilket är rimligt. Den etnologiska allsidigheten åskådliggörs av den stora ämnesbredden som de olika kapitlen uppvisar. Här behandlas var för sig *renskötsel, jakt och fiske, bostadsformer, bruksföremål i kåtan, dräktskick, samisk folkmedicin, transportdon, samiskt*

folkloristiskt källmaterial, sameslöjd samt slutligen *lapskt silver*, författarens eget specialområde. Redan i kapitlet om renskötseln lägger författaren upp till en form, som sedan blir genomgående för hela denna sektor. Efter en utförlig klart poängterad redogörelse för de kulturhistoriska förhållandena avrundas varje avsnitt med ett mindre bihang om nutiden. Intrycket blir att detta i sin knappa form är ett påhäng, som endast till ringa del är integrerat med den centrala skildringen. Materialets disposition harmonierar därför inte med bokens överordnade målsättning, vilken anges i dess titel.

Denna innehållsrika bok avslutas sedan med två kapitel som helt och hållet inriktar sig på nutida förhållanden. Där behandlas dels samhällsadministration och social organisation, dels aspekten etnicitet, bägge speciellt viktiga ämnesområden.

Det ges inte här utrymme att kapitel för kapitel detaljgranska detta pretentiösa verk. Min generella inställning är emellertid, att denna handbok i många avseenden är intressantare än andra standardverk om samerna. Den fastställer inte bara en vetenskap på ett lärt och översiktligt sätt, den ställer även konsekvent viktiga frågor under debatt. Man behöver inte alltid vara enig med författaren, men hennes bok har på det här sättet blivit en mycket mer spännande och fräsch läsning.

Det innovativa ligger bl. a. i att medelst metod- och perspektivkombinationer närma sig ett relativt känt material och på basis därav formulera nya, ibland dristiga, hypoteser. Fjellström pläderar emfatiskt för de fördelar man vinner med en tvärvetenskaplig inriktning. Med den tonvikt författaren lägger på kulturhistoria och kulturekologiskt analysperspektiv blir tvärvetenskap för Phebe Fjellström att med etnologiska utgångspunkter systematiskt dra nytta av insikter som kan hämtas från arkeologi, filologi, konstvetenskap och historia. Detta är en styrka för en presentation av huvudidéerna till denna bok, men skulle nutiden ha behandlats likvärdigt omfattande, något som avgjort hade varit önskvärt, är man som etnolog nödsakad att hänvända sig också till samhällsvetenskaplig forskning, i första hand socialantropologi. Även med den historiska slagsida boken har fått, anser jag det berättigat att efterlysa en mer markerad relation till den rikhaltiga och teoretiskt bärkraftiga forskning om samekulturen som antropologin bidragit med. På mig verkar det som om författaren tar alltför stor hänsyn till arkeologisk/filologisk forskning, under det att socialantropologisk forskning, som har definitiv betydelse för en mer

generell förståelse av samisk kulturhistoria, fullständigt ignoreras. På det här sättet blir nämligen många viktiga ämnen borta, de berörs helt enkelt inte. Att Robert Paine, den internationellt väletablerade forskare som säkerligen bidragit mest med teoretiska landvinningar både om kust- och ren-driftssamerna, överhuvudtaget inte åberopas är en försummelse jag finner obegriplig. Naturligt hade det även varit att hänvisa till de klassiska genombrotsarbetena om sociala organisationsformer av R. Pehrson respektive I. Whitaker från mitten av 1950-talet. Innan dessa pionjärstudier kom visste vi förfärligt lite om socialt liv bland samerna. I en bok av denna karaktär borde dessa sidor av samisk kultur ha berörts.

En bok med huvudtiteln *Samernas samhälle* kan omöjligt negligera all socialantropologisk forskning, samtidigt som mer eller mindre obetydliga två- och trebetygsuppsatser i etnologi medtas. Perspektivet blir gärna lite snedvidet även om koncentrationen på ett kulturhistoriskt betraktelsesätt är högst motiverad. Att socialantropologi får spela en sorts disciplinär strykpojke i detta på många sätt förnämliga lärdomsverk leder även till en helt oförståelig och oförsvarlig obalans i tidsnivåerna. Det traditionella stoffet behandlas mycket utförligt och samvetsgrant i en diskuterande stil, som inte sällan mynnar ut i intressanta, fruktbara hypotesformuleringar. Så långt är jag helt på författarens sida, ja, här vill jag påstå att hon många gånger imponerar. Den knapphändiga redogörelsen av nutiden framstår därför som en svärfattlig besvikelse.

Jag förstår, att för en etnolog med kulturhistoria som huvudsakligt intressefält är det inte lika lätt att behandla nutidsförhållanden som genomanalyserade synteser av komplexa data. Uppenbarligen förfogar författaren inte över data om nutida sammanhang i tillnärmelsevis samma utsträckning som vad beträffar kulturhistoria. Detta förhållande talar möjligen för behovet av en medförfattare med sådan specialisering. Som det nu framstår verkar nutidsämnet futtigt, tillkommet som ett slags nödvändigt summariskt påhäng till den genomarbetade kulturhistoriska materian, något som inte alls ger samma överblick och framför allt klarsyn!

Ytterligare en skevhet, som bör noteras, är att Västerbottensamerna får tona fram väl mycket. Oaktat denna begränsning demonstrerar emellertid författaren på ett övertygande sätt ett primärmaterials vetenskapliga potential, konkretiserat vid bruk av de rätt välkända Nensénska uppteck-

ningarna från 1800-talet.

Efter dessa mer allmängiltiga betraktelser vill jag se närmare på ett par företeelser angående sektorn om traditionella sammanhang. När det gäller religionshistoria introduceras de viktigaste samiska kulturelementen knutna till världsbild och trosföreställningar, inklusive rituellt beteende. Men jag skulle helst se mig besparad från sådana formuleringar som att nåjden "motsvarade den inom cirkumpolärt område förekommande s.k. schamanen". Nåjden var schaman, varken mer eller mindre. Schaman är sedan länge ett vedertaget begrepp för denna typ av rituell aktör, inte bara i cirkumpolaris, även om termen ursprungligen är hämtad därifrån, närmare bestämt från det tungusisktalande folkslaget *evenkerna*. Detta avsnitt avrundas på ett föredömligt sätt med en detaljerad, målände redogörelse för Sirkassamernas sista nåjd, upptecknad så sent som på 1910-talet. Högst intressant finner jag även den återgivna björnvisan, som punkt för punkt genomgår den komplicerade björnruten hos samerna. Det finns många exempel på sådant mindre känt material, som här för första gången brukas till fyndiga illustrationer till den generella texten. I det avseendet visar Fjellström på arkivforskarens styrka i att oförtröttligt göra nya upptäckter.

Kapitlet om sameslöjd förtjänar en särskild kommentar. Avsnittet är i stort sett bra och definitionen av samiska konstuttryck klargörande. Bl. a. fäster man sig vid formuleringen att ornamentiken visserligen kan anses vara ett slags allmångods, men att "utförandet därav och fördelningen av motiven följer vissa bestämda mönster; de har fått en specifik konstnärlig utformning som kan kallas samisk". Klarare kan det inte uttryckas när man vill bestämma etnisk konst.

Diskussionen kring ämnet samisk rotslöjd är jag mindre nöjd med. Jag kan inte utan vidare godta att saltflaskan intar någon särställning bland rotstågsarbeten. Ostformen, *teivo*, är självfallet det föremål som besätter den centrala platsen, andra former är mer sekundära avledare efter att bindningstekniken och rotmaterialen en gång utprovats. Och visst studsar man till inför att den missvisande termen "rotkorgsflätning" lever kvar så seglivat i vissa forskarkretsar, även hos den i övrigt mycket slöjdekunniga Phebe Fjellström. Visa mig en rotkorg av samerna som är *flätad!*

Beträffande tennslöjden borde man ha framhått att Rose Marie Huuva m. fl. i Jukkasjärvregionen har gjort en insats för ett verkningsfullt uppsving

och nyskapande inom tennslöjden, men att denna på intet sätt har någon traditionell förankring bland Jukkasjärvisamerna. Även här bör man vara noga med ortskaraktären och presentera fullständiga fakta. Jag efterlyser endast ett tillägg som inte är oväsentligt. En uppföljning av hur det kommer sig att tennslöjden kan få en uppblomstring i ett område utanför en ursprunglig genuin kontext är en problemställning för sig.

Därtill fäster man sig vid att redogörelsen för föreningen Same Ätnam är föga aktuell. Sedan bildandet 1945 har målsättningen för denna samiska riksorganisation på senare år moderniserats åtskilligt i sin språkliga form och även utvidgats till sitt innehåll. Detta låtsas Fjellström inte om utan använder oreflekterat det obsoleta uttrycks-sättet i presens. Av en bok som utges 1985 kan man vänta sig mer.

Därmed har jag i min granskning nått fram till nutidsavsnittet. Samhällsförhållanden och social organisation framställs alltför summariskt med ett ensidigt uppräknande av fakta utan något försök att visa fram ett personligt förhållande till dessa fakta. Viktigt stoff reduceras härmed till vad som närmast påminner om ett påklustrat appendix, och man frågar sig plötsligt var forskaren Phebe Fjellström tog vägen.

Min allvarligaste invändning mot denna bok riktas mot den valhända behandling etnicitets-aspekten har fått. Det är ett mycket svagt kapitel som skämmer i hög grad det goda helhetsintryck denna bok ger. Framställningen står sig inte vid en närmare granskning vare sig teoretiskt eller empiriskt. Genomgången av det kulturhistoriskt så viktiga Skattefällsmålet skulle jag önska tämligen anorlunda. Att överlåta beskrivningen av detta mål helt och hållet till en av domarna i HD genom det långa citatet av justitierådet Bertil Bengtsson, utan att detta åtföljs av ordentliga och på djupet gående kommentarer av författaren, är ett svaghetstecken i den här sortens bok. Läsarna förtjänar att få veta mer om denna process, dess egen historia etc., än enbart det nyktert avskalade rapporterandet som HD står för. I det här sammanhanget efterlyser jag obetingat etnologens resonemang, det som det så många gånger talas om, en kontextuell analys. Forskaren Fjellström måste här, liksom på andra väsentliga fält, ta egen ställning till denna dom och hela processen som företeelse. Phebe Fjellström är ju bevisligen, och det vitsordas många gånger, upptagen av kulturkontakten som social process både i tradition och nutid. Då förstår jag inte hur

man kan totalt negligera ett så betydelsefullt skeende i vår tid och lämna det fullständigt okommenterat, mer eller mindre som en slags parentes. Här lyser bokens obalans mellan traditionellt stoff och nutidsmaterial klart igenom. Det är väl inte bra etnologi detta att bara klippa in ett domstolens eget uttalande i en så viktig sak. Ty det är ju, som författaren själv är klar över, ingalunda fråga om endast juridik. Phebe Fjellström måste här tydligare visa en egen förståelse av den kulturhistoriskt avgörande rättstvisten och vilka implikationer den har för samisk kultur dvs. sätta in det juridiska målet i sitt rätta sammanhang. Jag kan inte uraktlåta att som recensent uttrycka min besvikelse. Vi kan exempelvis jämföra med Israel Ruong (1982). Ruongs handbok, som har en tillnärmelsevis likasyftande titel, ägnar ett helt kapitel på 22 sidor åt denna rättssak. Denna text erbjuder en bra genomgång av processens viktigaste moment med väl valda citat insprängda i författarens egen framställning. Det är inte nödvändigt att vara enig med Ruong på alla punkter, och det är jag inte heller, men han lägger den vikt vid Skattefällsmålet jag anser denna process förtjänar, när man betraktar samekulturen generellt.

Om begreppet kontextuell etnicitet har jag följande att anföra. För det första är "en teori om kontextuell etnicitet, som jag (dvs. författaren) skulle vilja benämna det" inte alls så originell som författaren tycks tro. All etnicitetsforskning, i varje fall inom socialantropologin, hävdar sedan länge denna ståndpunkt. Med denna avses att etnicitet hela tiden måste betraktas i bestämda kontexter. Etnicitet är inte något slags fenomen som existerar i alla tider. Den får sin aktualitet och blir starkt fokuserad speciellt i situationer, där folk från två eller flera kulturer möts. Det är då den etniska tillhörigheten får särskild mening. Kulturer möts som bekant inte utan det är människor med annorlunda kulturell bakgrund som möts i olika former av samhandling, samhandling som måste försiggå på ett bestämt ordnat sätt för att man skall kunna överbrygga skillnader samtidigt som en manifestering av samma skillnader blir viktig.

Mycket mer skulle kunna anföras om ett så omfångsrikt verk. Begreppsanvändningen är stundtals väl vag och visar på viss osäkerhet, å andra sidan är argumentationen både klar och precis, inte sällan iklädd eleganta formuleringar, beträffande det mesta som är att uppfatta som etnologi. Och det är naturligtvis i första hand som ett forskningsbidrag från etnologin detta verk skall bedö-

mas. Med dess rika materialöversikt fyller Phebe Fjellströms bok en viktig lucka i mängden av brukbar referenslitteratur. Jag är övertygad om att i många år framöver kommer sameforskare oavsett disciplintillhörighet att ha stor nytta av denna bok som vetenskapligt uppslagsverk. För studenter och yngre forskare blir boken en ständig källa att återvända till både för att inhämta solida kunskaper om samisk kulturhistoria och för att få uppslag till ny forskning. Att boken till vissa delar dessutom är användbar i andra studiesammanhang, folkhögskolor m. m., är givetvis ett plus.

Jag förmodar att Phebe Fjellström med detta verk sätter punkt för en tradition av handboksörfattande rörande den samiska kulturen, vilket av allt att döma har överlevt sig själv. Behovet av denna typ av skrifter är säkerligen mättat, ej heller är det längre möjligt att samla all väsentlig kunskap om en så väldokumenterad kultur i en bok.

Till trots för de brister som vidlåder Fjellströms arbete kommer det med all sannolikhet att bli bestående som en väsentlig källskrift.

Refererad litteratur

- Paine, Robert, 1957. *Coast Lapp Society I. A Study of Neighbourhood in Revsbotn Fjord.*
 Paine, Robert, 1965. *Coast Lapp Society II. A Study of Economic Development and Social Values.*
 Pehrson, Robert, 1957. *The Bilateral Network of Social Relations in Könkämä Lapp District.* Indiana Univ., Bloomington, Indiana. Nytryck Samiske Samlinger VII. Oslo 1964.
 Ruong, Israel, 1982. *Samerna i historien och nutiden.* Aldus. Stockholm.
 Whitaker, Ian, 1955. *Social Relations in a Nomadic Lappish Community.* Samiske Samlinger II. Oslo.

Folkbildning och etnologi

Av Tordis Dahllöf

Ur Gotlands bildningshistoria. Red. av Kurt Genrup. Gotlands Bildningsförbund. Visby 1984. 181 s., ill.

Ordet folkbildning har blivit värdeaddat, nästan sakrosankt. Det rör vid den svenska folksjälen och är förankrat i en demokratisk syn på människor (folk) och på bildning. När man idag söker överblicka detta väldiga kulturkomplex, exponerat i organisationer och deras huvudaktörer, och när vi orienterar oss i den forskning som gjorts kring folkbildningens historia, slås man av den formella och organisatoriska dominansen i källmaterialet. Som regel är det folkbildningens aktörer och organisatörer, som berättar hur det var. Mer osynlig är den vanlige deltagaren, hans eller hennes bakgrund, engagemang, tvivel och tillkortakommande. Vanligen möter vi den f.d. cirkeldelta-

garen eller föreläsningsskötaren i den lyckade kulturerövrarens minnen, som t. ex. hos den skönlitterära författaren eller i politikerbiografierna.

I forskningen kring bildningsförbund och folkföreningar är det mesta av den kulturella dynamiken fångad i protokoll, verksamhetsberättelser och andra officiella dokument, medan det upprörda och variationsrika människostoffet ligger dolt, stumt och därför obearbetat.

De mer radikala bildningskämparna brukar inte försumma att påpeka hur farlig slentrianen är i folkbildningsarbetet, hur lätt det är att hamna i organisationsformer och rutiner. Folkbildaren diskuterar "gärna former och åter former med detta något petiga och ändå rörande intresse, som svenska folkbildare av idag oförtrutet ägnar sådant", sade Carl Cederblad på 30-talet. Inge Johansson tillhör dem som idag, 50 år senare, varnar för

ombudsmannavälde och trygga ekonomiska ramar, om detta står i vägen för nytänkande och experimentlusta.

Det är inte utan att man tycker sig finna slentrian även i forskningsarbetet kring folkbildningen. Detta gäller i viss mån även forskningen kring folkrörelserna. En blick i t.ex. Forskningsrådsnämndens rapport 85:5 om Forskning om folkrörelser presenteras ett antal projekt, som under de senaste tio åren stötts av folkrörelseforskningskommittén (FOLFO). Dessa projekt signalerar inte mycket nytänkande. Om än fler discipliner idag arbetar med folkrörelser och om än nya rörelser som FNL och kvinnogrupper lagts under luppen, så är det främst organisationernas yttre former som dokumenteras. Dokumentatörerna har till stor del varit historiker med olika specialiteter, statsvetare och på senare tid sociologer, pedagoger och etnologer. Det historiska forskningsangreppet byggt på "pålitligt" källmaterial har dominerat.

Men människorna, folket som skulle bildas, var är de? Jo, de börjar synas. Det har dock tagit tid att synliggöra vardagserfarenheter hos folkets skildrare både bland folklivsforskarna och folkbildarna. Sigfrid Leander, som i sig kombinerade en landsantikvarie och folkbildare, har om Sigurd Erixon, nestorn bland folklivsforskare, sagt, att folk lyser med sin frånvaro i nästan allt som denne skrev. X-et höll med om detta, berättar Sigfrid Leander.

Emellertid – nyorienteringar äger rum. I Forskningsrådsnämndens rapport presenteras t.ex. ett projekt kring Arbetarkultur i Landskrona, som handhas av en sociolog och en litteraturvetare i tvärvetenskapligt samarbete. Forskarna Eva Lindblad och Anita Marcus tar sin utgångspunkt i historiskt, klassiskt källmaterial, men vill dessutom med hjälp av intervjuer ta reda på i vilken utsträckning vardagslivets erfarenheter kunde komma till uttryck i organisationsarbetet.

Idéer svävar inte fritt utan bärs fram av människor genom människor. Att spegla denna överföringsprocess konkret är en viktig forskningsuppgift. Att den ambitionen också är på framväxt reflekterades under de folkbildningshistoriska dagarna i Uppsala våren 1986. Den hittillsvarande historiska forskningen fick ligga mäktig och erkänd och huvudintresset knöts till vad som bör göras, under vilka former och helst i samarbete mellan universitetsinstitutionerna och studieförbunden. I vårt land har vi varit klena med att etablera okonventionella arbetsformer mellan "barfotaforska-

rens" idealism, kunskaper och engagemang och akademikernas teori- och metodkännedom. Norrmän och danskar har varit duktigare på detta fält, speciellt inom den lokalhistoriska forskningen. I Norge har Den norske historiske forening sedan decennier etablerat forskningskontakter med bygdeforskare. Från danskt håll har 1985 tagits ett intressant beslut av det danska folketinget i och med bildandet av ett Utvecklingscenter för folkeoplysning og voksenundervisning. I vårt land har det framför allt varit Sven Lindqvists unika engagemang och praktiska handlag som initierade en folkelig forskningstrend av bestående värde. På bred bas har emellertid en forskningsgemenskap ägt rum vid historiska institutionerna i Lund i det att historiker och "facket" i cirkelforskningsprojekt skriver fackets historia. Bland annat har cirkeldeltagarna dokumenterat de skånska lantarbetarnas historia. Det tycks som om man lyckats "att göra folkbildarna mer vetenskapliga och vetenskaparna mer folkbildade" för att citera Sigfrid Leander i Ale om operation folkbildningsminnen (1967: 2, s. 27).

En liten orientering och utblick ut över landet gjordes till Uppsaladagarnas möte. En intressant trend var tydlig och det var det förhållandet att mycken forskning kring folkbildningen äger rum ute på universitetsinstitutionerna och delvis inom discipliner som tidigare inte intresserat sig för folkbildning, vardag och vanliga människors kulturpositioner. Även om policyfrågor inte skulle diskuteras på Uppsalamötet var det uppenbart, att material, metoder och arbetsformer för den historiska forskningen växt fram ur dagsaktuella problem och moderna forskningsambitioner. Och många intressenter med ekonomiska resurser omhuldar folkbildningsforskning idag, UHÄ, SÖ, universiteten och folkbildningsorganisationerna själva. "Folkets" kultur är inne – både den tydligt dokumenterade, men också den dolda eller tysta kulturen, som inte kräver ord och åthävor för sin existens, men som lever sitt eget liv och som det är forskningens spännande utmaning att söka dokumentera. Inom detta fält ligger en arbetsmarknad för vissa delar av den etnologiska forskningsarsenalen.

I den inventering, som gjordes inför konferensen, visade det sig, att etnologin låg väl framme med forskning kring folkbildning. I Stockholm har t.ex. under 80-talet tre avhandlingar arbetat med folkbildningsmaterial, år 1981 Sören Janssons "Förening och gemenskap" med Enköping som geografiskt centrum, Stefan Bohmans om "Arbe-

tarkultur och kultiverade arbetare” 1985, som behandlar kultursynen främst inom ABF och Lena Gerholms ”Kulturprojekt och projektkultur” 1985, som granskar relationerna mellan ett pågående kulturprojekt, dess styrande agenter – Vuxenskolan och Statens kulturråd – och de kulturella verksamheterna ute i fältet.

I Göteborg liksom i det tidigare nämnda Landskrona är arbetarstaden i forskningens centrum. Sven B. Ek och Birgitta Skarin-Frykman arbetar i projektet ”Klass och medvetande” med arbetarklassens ideologi. Romulo Enmark forskar i samarbete med bibliotekshögskolan i Borås kring läsvanor i ett tregenerationsperspektiv. Lars Brink och Sven B. Ek granskar den vetenskapliga forskningens förhållande till den icke-högskoleutbildade allmänheten. Samtliga projekt har hög relevans för folkbildningens aktörer och forskare.

Vid etnologiska institutionen i Umeå har Kurt Genrup initierat ett projekt med titeln ”Folkbildning och ideologier sett ur etnologiskt perspektiv”. Han har därvid intresserat sig för folkbildaren Carl Cederblads idéer. Dennes ur forskningsperspektiv intressanta fältarbeten i 30-talets början har tidigare ägnats en studie av Tordis Dahllöf, ”Folkbildning och livsmiljö på 1920-talet” (1981) och ett av Cederblads projekt om det folkliga bildningstillståndet i Sverige, kallat ”Ljus och skuggor över svenska bygder”, har presenterats och analyserats av Gunnar Alsmark i antologin ”Modärna tider”, 1985.

I Umeå försiggår därtill intressant folkbildningsforskning inom projektet ”Norrlands bildningshistoria” vid institutionen för idéhistoria. Dess företrädare, Ronny Ambjörnsson, studerar själv samhället Holmsund och speciellt nykterhetsrörelsen speglad ur en enskild individs perspektiv, nämligen sågverksarbetaren Henry Lindgren och logen 880 Skärgårdsblomman (Den dolda historien, 1984).

När vi befinner oss i den norrländska geografin finns det skäl att nämna den nya arkivbasen SVAR i Ramsle liksom ett nytt forskningsarkiv i universitetsbiblioteket i Umeå. Denna universitetsort har dessutom fått en särskild professur i folkundervisningens historia med pedagogen Egil Johansson som företrädare, en redan välkänd forskare för folkbildningens intressenter.

Vid sidan om dessa stora projekt och verksamheter kan också framhållas de forskning som sker kring enskilda individer. Sålunda arbetar rektor Ingvar Törnqvist i Jönköping med en avhandling

om ”Oscar Olsson och universitetens roll för folkbildningen” och Bengt Nerman arbetar med den kulturella dynamiken kring fadern Ture Nerman i projektet ”Drömmen om den nya människan”. Vid institutionen för idé- och lärdomshistoria i Göteborg är Alf Ahlberg föremål för en avhandling.

Ovanstående snabbskiss och funderingar är bl. a. föranledda av en läsning av ett arbete kring Gotlands folkbildningshistoria med etnologen Kurt Genrup, tidigare bildningskonsulent på Gotland, som redaktör. För gotlänningar och speciellt för dem med intresse för och engagemang i folkbildningen är boken av stort och förmodligen kärt intresse. I ett 50-årigt perspektiv skildras bildningsförbundets historia via dess konsulenter och via enskilda medlemmars minnen. Enskilda studieförbund ger sina historiska data. Men därtill fogas artiklar av en landsantikvarie, en antikvarie, en bibliotekarie, en pressman och en läroverkslärare. Folkbildningen speglas m. a. o. såväl inifrån, via dess medlemmar, som utifrån, genom representanter för de ”högre kulturerna”, en kommunikationsaspekt som lektor Lennart Bohman insiktsfullt behandlar. Han inleder med att diskutera utbildningens och bildningens syften och metoder och vilka dess avnämare är och hur de ser på varandra – med misstro. Bohman slutar sin artikel med att påpeka, att bedömningen av t. ex. lärarnas insatser i det fria bildningsarbetet ”beror i hög grad på hur vid definition man ger begreppet folkbildning, eller annorlunda uttryckt: hur långt man är beredd att gå utanför de hävdvunna studiecirkelarna och föreläsningarna” (s. 148).

Av allt att döma har de flesta bildnings- och utbildninginstitutioner blivit representerade i denna folkbildningshistoria. I modern tid har också folkbildning och turism stämt möte och det med till synes positivt resultat.

Det finns mycket att stanna vid i denna dokumentation. För etnologer på fastlandet har den lilla teckningen av Theodor Erlandsson sitt speciella intresse – folkskolläraren med det brinnande folklivsintresset och tillika Bungemuséets skapare. Erlandsson tillhör den skara av regionala folklivsforskare, till vilka den etnologiska forskningen står i stor tacksamhetsskuld.

Samtidigt – utan att förringa värdet av den dokumentation som ”Ur Gotlands folkbildningshistoria” utgör – tänk om vi fått en annan sorts historia, en som ägnat folkbildningsverksamheten en analys! Denna önskan gäller inte bara eller

speciellt för Gotland. Vad är t. ex. typiskt gotländskt i denna historik? Ytterligt fattiga regioner och välmående rymdes sida vid sida på ön. Vad betydde denna diskrepans för folkbildningen? I Carl Cederblads bygdematerial från Gotland finns ett par mycket negativa sockendokument om bl. a. det mentala tillståndet på ön. Om dylika ting tiger ofta bildningshistorikern liksom om eventuella brister i bildningsarbetet.

Att mycket återstår att lyfta fram i folkbildningshistorien är uppenbart. Likaså att medvetet och envetet ställa specifika frågor till materialet, att se till innehållet och budskapet inom bildningsförbunden mer än till de yttre formerna, och att låta deltagarna få ge sin bild än mer för att spegla det som Ambjörnsson kallar "andan". Mången etnolog skulle idag använda ordet världsbild.

Vad sade man inom folkbildningsförbunden, vad gjorde man? Rymdes där motsättningar inom de olika organisationerna? Hur såg de utomstående på de aktiva medlemmarna? Religionsetnologen Anders Gustavsson har intresserat sig för dylika frågor, när han analyserat väckelserörelserna. Han påpekar det centrala i att vaska fram normsystemet inom en rörelse, dess uppgång, stagnation, nedgång och eventuella utplåning. Ledarna är intressanta att granska. Vilka medlemmar är det som lämnar en rörelse, vilka ansluter sig? Likalydande spörsmål kan ställas till folkbildarna.

Den inbördes kampen mellan olika bildningsförbund inom en region är ett annat intressant forskningsområde. Radikalism i politisk mening har olika schatteringar i vårt land och de efterträder och accentueras i mötet med den religiösa radikalismen.

Den radikala attityden i folkbildningen framträder inte speciellt i t. ex. Gotlandshistoriken. Var folkbildningsmötena en sorts "finkultur", i vilken vardagsmötan lämnades utanför? De oftast förbisedda kvinnorna — varför såg man inte dem? På vilket sätt deltog de — om de deltog — och med vilka kunskaper bidrog de och med vilka erfarenheter? Det är lätt att ställa frågor och kan rentav tyckas något ogrannlaga om vi riktar oss till äldre historiedokumentation, som inte upplevde frågorna ovan som relevanta. Men idag kan vi ställa dem som en utmaning att läsa det historiska källmaterialet på nytt och fråga oss varför så stora bitar av verkligheten är fördolda?

Hur folkbildningen kommer att föras vidare i framtiden är ovisst. Det utbildningssamhälle vi har idag fångar upp många som i tidigare genera-

tioner enbart hade folkbildningen och folkrörelserna att ty sig till. Framför allt är det den expanderande och reglerade vuxenutbildningen som drar till sig deltagare. Rätt förvaltd kan emellertid folkbildningen alltjämt presentera ett traditionellt humanistiskt arv, samtidigt som den kan komplettera med de kunskapsbitar som den specialutbildade människan av idag inte erbjuder i den reguljära utbildningen.

Det finns och kommer alltid att finnas nya grupper av människor för vilka folkbildningsverksamheten är en hemvist för orientering och demokratisk förankring i det svenska samhället. Jag tänker här på våra nya svenskar, d. v. s. invandrarna, men också på en mångfald av individer i ett brett åldersspektrum, där ett kollektivt samgående blir ett moraliskt stöd i kamp för t. ex. miljö, rentav överlevnad i mänskligt acceptabla former. Ronny Ambjörnsson avslutar sin artikel kring Holmsund med att peka på de lärdomar vi kan dra av det historiska exemplet kring logen 880 Skärgårdsblomman.

"Det finns hos dem en radikal jämlikhetstanke som avviker från många av de tankeriktningar som idag gör sig gällande. Enligt denna är det helt möjligt att förena jämlikhet och särart, personligheten behöver inte komma i kläm i ett kollektiv. Där finns också en radikal bildningsideologi som drar en bestämd gräns mellan utbildning och bildning och i den senare ser en garant för demokratin. Där skymtar slutligen ett slags utopi: fria människor som i gemenskap skapar en kultur, inte bara passivt mottar vad som bjuds" (s. 485).

För etnologer är folkbildningshistorien och dess verksamheter då och nu ett ypperligt arbetsfält. Vårt ämne har genom sin folklivs- och folkkulturförankring en mängd beröringspunkter med folkbildningen, inte minst via enskilda individer som i sig förenar bildningssträvanden med folklig kulturbakgrund. I dessa dagar, när svensk kultur debatteras och dess karakteristika efterlyses, finns det skäl att fundera över den folkliga bildningens eventuellt specifika svenska kännetecken. Ur ett mer humanistiskt, akademiskt och europeiskt perspektiv har den fransk-svenske litteraturvetaren Jean-François Bataill påpekat hur föga provinsial den svenska humanismen är och hur viktigt det är med vad han kallar "svenskforskning". Dit hör även undersökningar kring folkbildarkulturen. Så här säger Bataill:

”Det är ingen tillfällighet att många utländska avhandlingar om Sverige med förkärlek tillägnas företeelser som folkrörelser, folkhögskolor eller arbetarlitteratur. Humanismen, som ju inte enbart består av humaniora, utmärkes i Sverige av en ovanlig bredd, av en äkta folkslig karaktär. Undra på att icke-skandinaver lätt fascineras av denna gräsrotshumanism som oftast saknas i deras hemländer” (Tvärsnitt 1985:3, s. 12).

Folkbildningsforskning är alltså inte enbart provinsiell lokalhistoria utan ett forskningsfält värt att analysera även ur ett internationellt perspektiv.

Romulo Enmark: Mamma pappa barn.
Om en arbetarbefolkning i Göteborg.
Skrifter från Etnologiska föreningen i
Västsverige. Göteborg 1986. 192 s., ill.

Romulo Enmark har skrivit en läsvärd bok om människorna i den göteborgska stadsdelen Annedal 1850–1985. Bokens tyngdpunkt ligger på arbetarfamiljens sammansättning och struktur kring 1930. Efter att ha beskrivit stadsdelen geografiskt går Enmark igenom de olika familjemedlemmarnas roller. Mannen i familjen hade enligt ett ”renodlat perspektiv” den kommenderande makten i familjen, ett ekonomiskt övertag som familjeförsörjare och viss ensamrätt till kunskaper om världen utanför familjen.

Kvinnan hade enligt samma renodlade perspektiv den ”effektuerande” makten i familjen. Hon kunde monopolisera sin närhet till hem och hushåll vilket gav henne de största kunskaperna rörande hushåll och fostran. Kvinnan hade även en kommenderande makt, framför allt gentemot barnen som i sin tur hade den ”konsumerande” makten – de kunde kräva att bli omhändertagna. Religionen, traditionen och allmänhetens värderingar garanterade att föräldrarna tog hand om sina barn. Arbetarfamiljerna i Annedal kännetecknades följaktligen av att ingen familjemedlem hade absolut makt. Enmark resonerar också om förhållandet arbetarklassbakgrund och familjemedlemmarnas livsföring. Boken innehåller dessutom andra aspekter på stadsdelen Annedal: dess utseende, rivning av Annedal, dagens annedalsbor, föreningen ”Gamla Annedalspojkar” m. m.

Med det uttalade syftet att försöka ”rädda Annedal och dess befolkning från historiens eroderande glömska” är det en värdefull bok. Vore det den enda ambitionen skulle jag också sluta recensionen

här, men boken är intressant ur ett vidare etnologiskt perspektiv. Den är resultatet av ett ”temaarbete” vid Etnologiska institutionen i Göteborg, ett spännande initiativ för uppsatsskrivande. 17 stycken uppsatser behandlar ämnen som ”Fattigomsorg i en arbetarstadsdel”, ”Lek och lekmiljö”, ”Föreningen Gamla Annedalspojkar – en studie i förändring” m. fl. ”Mamma pappa barn” bygger mycket på detta material, och att på så sätt kombinera uppsatsskrivande med ett större projekt verkar både givande och efterföljansvärt.

Men viktigast är att boken också är en del av Romulo Enmarks avhandlingsarbete om framförallt familjens förändring. ”Mamma pappa barn” är en första empirisk genomgång som kommer att följas av ”ett mer abstrakt resonemang kring forskningsprocessen med allt vad det innebär av metoddiskussioner ...” (s. 183). Eftersom den ambitionen finns vill jag redan nu diskutera några mer forskningsmässiga frågor, eventuellt aktuella inför detta mer ”abstrakta resonemang”. Om inte annat tycker jag att ”Mamma pappa barn” aktualiserar två mer allmängiltiga problem för etnologer i allmänhet. Dels risken att forskningen blir trivial, dels svårigheten med att generalisera utifrån ett mångfasetterat material. Jag diskuterar dessa problem gemensamt därför att de på flera sätt hör ihop, t. ex. så leder ogenomtänkta generaliseringar gärna till slutsatser som kan uppfattas som triviala.

Det finns alltså en generell risk att vi på ett akademiskt sätt inte uttrycker mer än det allmänt kända. Det ligger nära till hands för etnologer i allmänhet, vare sig de kallar sig kulturanalytiker eller historie-materialister, att nyfiket gå ut i fält, samla material för att sedan skriva rapporter (böcker), som kanske är roliga att läsa men vars slutsatser är föga upphetsande. Jag tycker t. ex. inte att Enmarks slutsatser om mannens roll i familjen egentligen säger något nytt.

I ett renodlat perspektiv: Mannen hade den kommenderande makten i familjen. Han hade den officiella rätten att bestämma över hustru och barn. Denna rätt baserades på flera faktorer. Han hade oftast ett ekonomiskt övertag som familjeförsörjare (s. 65).

Det finns i boken många liknande slutsatser som naturligtvis är riktiga, men som i stort sett redan är allmän kunskap fast i en vardagligare språkdräkt. Det märks tydligt om man formulerar Enmarks slutsatser i ett kortare vardagsspråk, han

gör delvis själv en sådan "översättning" i samband med slutsatserna i kvinnokapitlet.

Kvinnans homogena identitet var också betydelsefull i detta sammanhang. Genom att ständigt vara maka/mor kunde de övriga familjemedlemmarna inte göra intrång på hennes domäner utan att hon märkte det. Dessutom ledde detta till att hon besatt de största kunskaperna rörande hushåll och fostran.

Kvinnan hade även en kommanderande makt, framförallt gentemot barnen. Det var självklart att ungarna skulle lyda (s. 95).

Slutmeningen är egentligen en alldeles utmärkt sammanfattning av hela stycket, kanske med tillägget: "... och mannen skulle inte lägga sig i hushållsarbetet." Fast hade den meningen stått ensam hade slutsatsen möjligtvis inte låtit lika insiktsfull.

Denna kritik kan ses som elak: brist på djup i analyserna finns ju i en mängd etnologiska skrifter, mina egna inräknade. Enmark menar själv i en not att Frykman/Löfgren i "Den kultiverade människan" gör sig skyldiga till förenklingar. Men just därför att detta kan betraktas som ett allmänt problem är det viktigt att diskutera.

Måste vi då verkligen alltid säga något nytt? Kan det inte räcka med beskrivningar av verkligheten? Det beror naturligtvis på vilket syfte man har. Med risk för att verka storslagen menar jag dock att en huvudpöäng med den akademiska, relativt kostsamma forskningen är att försöka säga något okänt, att tränga under ytan på mer eller mindre allmänna kunskaper. Detta kan naturligtvis göras på olika sätt. Enmark försöker föra upp sina gedigna empiriska kunskaper på en allmänare nivå. Där ligger svårigheten: vilken allmän nivå skall användas? Hur bär man sig överhuvudtaget åt när man förflyttar sig från det praktiska undersökandet till analyserandet? Enmark skriver:

Bearbetningen av intervjuerna har gjorts utifrån ett generaliserande förhållningssätt. Samtliga intervjuer har jämförts med varandra. Målet har varit att göra en sammanfattning av de upplevelser och erfarenheter som går igen i annedalsbornas enskilda berättelser. På så vis har männen, kvinnorna och barnen beskrivits i allmänna termer. Heltäckande presentationer av enskilda individers liv görs inte (s. 10).

Kan man då kalla detta förfaringssätt att göra en "generalisering"? Jag tror att nyckelordet i detta stycke inte är "generaliserande" utan "sammanfattning". Detta är värt att diskutera eftersom Enmark kallar det för en "analysmodell".

I följande kapitel skall vi diskutera kvinnan och hennes ställning. Detta kommer att ske utifrån samma analysmodell som vi tidigare använt för att belysa mannens situation (s. 66).

Problemet är att denna "analysmodell" är mycket oprecis. Enmark pendlar mellan termerna generalisering, förenkling, och renodling, utan att riktigt skilja dem åt. I ett stycke lyckas han t. o. m. få med alla de tre begreppen i tåt följd.

I tidigare kapitel har vi försökt beskriva olika familjemedlemmars ställning i förhållande till varandra för att på så sätt dra slutsatser om maktförhållanden. Detta har skett utifrån en strävan att renodla, med allt vad det betyder av överdrifter och förenklingar.

Generellt kan det sägas att mannen oftast innehade den starkare ställningen ... (s. 145).

Detta blir i mitt tycke förvirrande. Hur t. ex. "renodling" står i förhållande till "generalisering" framgår inte. Är det två metoder eller behandlas begreppen synonymt? Jag vet inte själv, och slår man upp ordet generalisera i Svenska Akademiens ordlista betyder det "förallmänliga, ge allmän tillämpning åt", vilket inte gör en så mycket klokare i forskningshänseende. Enligt mitt sätt att se kan man generalisera på olika sätt. Ett är att borra sig ner i materialet för att se och klargöra distinktioner och nyanser. Detta kan betraktas som något specifikt etnologiskt utifrån ämnets kvalitativa arbetssätt. Ett annat generaliseringssätt är att söka samband mellan olika faktorer, ett sätt som kanske framförallt är aktuellt för historie-materialister. Men då måste faktorerna vara definierade och inordnade i en teoretisk ram. Man generaliserar *utifrån* något redovisat synsätt eller någon teori. Att generalisera är då inte en analysmodell i sig, utan en metodisk *del* av en analysmodell. Ett tredje generaliseringssätt är att utifrån ett kvantitativt stort material dra allmänna slutsatser om t. ex. en population. I alla fallen gäller att man genom generaliseringar inte bara sammanfattar vad som redan sagts, utan försöker föra upp sin kunskap på en analytiskt ny nivå.

Som en följd av detta resonemang menar jag att Enmark i "Mamma pappa barn" egentligen inte

har någon utarbetad analysmodell utan mest ägnar sig åt generaliseringar i betydelsen sammanfattningar. Det är förmodligen huvudförklaringen till det relativt dåliga kunskapsdjupet i slutsatserna. En konsekvens blir bl. a. att Enmark måste kapitulera för de vardagliga variationerna och ofta ta tillbaka eller mildra de slutsatser som redan dragits i boken.

Givetvis är dessa två exempel starkt förenklade ytterligheter. I verkligheten var det sällsynt, både med den helt diktatoriske familjefadern och den helt demokratiska familjefadern (s. 65).

En svårighet med den kvalitativa etnologin är just att kunna utvinna intressant eller användbar generaliserad kunskap ur den mångfasetterade verkligheten. Enmark är också medveten om detta problem.

Verkligheten är mångfasetterad. Bakom varje sanning döljer sig alltid nya sanningar. Det många tycker är riktigt tycker andra är fel. Därför har jag valt att genomgående använda oprecisa formuleringar typ: en del barn, flera män, många kvinnor (s. 10).

Jag tycker dock att Enmarks sätt att lösa problemet inte är bra. Det blir en alltför lätt genväg genom det mångfasetterade att göra slutsatserna och formuleringarna förenklade och oprecisa. Det leder inte till nyanseringar och det erbjuder stora svårigheter att utifrån bara en stadsdel dra intressanta generella slutsatser om så stora kategorier människor som arbetarmän, arbetarkvinnor och arbetarbarn i allmänhet.

Dessa problem gäller som sagt verkligen inte bara för Enmark. Det är lätt för etnologer i allmänhet att göra det enkelt för sig, jag känner mig själv skyldig. En orsak är förmodligen att den metodiska diskussionen fortfarande är outvecklad inom ämnet. Därför hoppas jag att frågan om generaliseringar och analysmetod diskuteras i den av Enmark utlovade metodiskt inriktade fortsättningen av "Mamma pappa barn". Vilka analysmodeller kan användas utifrån t. ex. ett historie-materialistiskt synsätt? Vilka former av generaliseringar kan dessa modeller leda till? Hur kan den historie-materialistiska inriktningen konkret användas på det kvalitativa och vardagliga material etnologer ofta använder?

Stefan Bohman

Gertrud Grenander Nyberg: **En charkuterifabrik med tradition.** Folklivsskildring från 1950-talets Stockholm. Monografier utgivna av Stockholms stad 64. Liber Förlag. Stockholm 1985. 205 s., ill.

Med några nyskrivna avsnitt fogade till en etnologisk seminarieuppsats från 1950-talets början har nu Gertrud Grenander Nyberg utkommit med rubricerade bok. Detta låter kanske inte så märkvärdigt, men det är faktiskt en etnologisk händelse! *En charkuterifabrik med tradition* utgör nämligen en av de allra första etnologiska fältundersökningar som fokuserar industriellt arbete och industrisamhällets kulturella egenart i ett samtidsperspektiv.

Studiens tillkomsthistoria är förknippad med Sigurd Erixon, som vid 1940-talets inledning initierade projektet "Stockholms folkliv" vid Institutet för folklivsforskning. Inom projektet bedrevs studier av främst stadens arbetarmiljöer, yrkesspecialisering och yrkesgrupper. "Det är nämligen min övertygelse", skrev Sigurd Erixon i sin år 1949 utgivna bok om Stockholms hamnarbetare (*Stockholms hamnarbetare före fackföreningsrörelsens genombrott*. Sthlm 1949), "att folklivsforskningen har en av sina viktigaste uppgifter i allmän karaktärsanalys av samhälls- och yrkesgrupper."

Etnologins tidigare inriktning på agrarsamhällets liv och näringsfång, allmogekultur och högreståndskultur kompletterades alltså med studier av stadsmiljöns yrkesliv och differentiering. Dessa tidiga yrkes- och industristudier bedrevs med en metodologi, som Erixon och andra utvecklat vid studiet av de traditionella näringarna. Det var de "etnologiska dimensionerna" tiden, rummet och det sociala fältet, som skulle avtäckas genom användandet av frågelistor och uppteckningar. Till det sociala fältet hörde gruppbildningar och gruppernas samspel, liksom människors attityder, värderingar och förväntningar, som kartlades med samma noggrannhet som gällde vid dokumentationen av t. ex. bostadsskick eller redskapsbestånd. Yrkesstudierna medförde också ett ökande intresse för övrig samhällsvetenskaplig teoribildning och dess förklaringsmodeller. Med sidoblickar på främst sociologin tillfördes nytt bränsle för de kulturteoretiska diskussionerna. Men perspektivet var ännu i huvudsak tillbakablickande, det gällde att nå informanternas tidigaste minnen och den samtidsinriktade dokumentationen var föga utvecklad.

Gertrud Grenander Nyberg var en avancerad medlem i den stab av etnologer och fältarbetare

över vilken Sigurd Erixon förde befäl. Hon var vävlärare med gediget textilkunnande och hade dessutom vid 1940-talets början i samarbete med Tekniska Museet i Stockholm – där Sigurd Erixons teknikhistoriske kollega Torsten Althin då verkade – genomfört en undersökning av beklädnadsindustrins historia och företagsformer (publicerad i två uppsatser: *Sömnadsindustrin. En översikt av dess uppkomst och utveckling i Sverige*, Daedalus 1946, och *Den svenska sömnadsindustrin omkring 1900*, Liv och Folkkultur Vol. 1 1948). Även denna studie hade bindningar till Sigurd Erixons projekt Stockholms folkliv samt till en föreläsningsserie Erixon höll på temat ”Traditionen och nybildningen” under vårterminen 1947. Detta år hade hon också genom en resa till USA fått tillfälle att något orientera sig i industrisociologins framväxt vid University of Chicago. Här var det inte ovanligt att frågelistor och intervjuvar kompletterades med deltagarobservation, där forskaren tog anställning vid någon verkstad eller fabrik för att samla material. Intresset för arbetarnas *informella organisation* – dvs de band av kamratskap som bildades inom arbetargruppen – kompletterade studiet av den *formella organisationen* – dvs. produktionens struktur, arbetarnas fördelning och inbördes formella rangordning.

Många av de frågeställningar, som sedermera dryftats i industristudier av alla slag, formulerades i Chicago-studierna för första gången i ett sammanhang. Det var frågor rörande t. ex. arbetskraftens förhållanden i övergången från hantverksbaserad produktion till industriell, lönearbetets instrumentaliserings av tillvaron, kamratgruppens och fritidens ökande betydelse för identitet och självrespekt, maskindrifvens kunskapsdränerande/kvalifikationshöjande effekter etc. Flera av dessa teman kom nu också att beröras i Gertrud Grenander Nybergs undersökning av den lilla charkuterifabriken i Stockholm.

En charkuterifabrik med tradition består enligt förordet av tre delar. Anmälnaren tycker sig ha funnit fyra. Den fjärde består av en välgjord fotobilaga, medan den första skulle kunna kallas *Tiden*. Här skildras nämligen hur August Falk vid 1800-talets slut startade charkuteritillverkning samt fläsk- och korvhandel i ett hus vid Hötorget (som förresten ägdes av den omtalade kokboksförfattaren C. E. Hagdahl). August var då en väl förfaren charkuterist och hade arbetat hos en av de många tyskar, som vid 1800-talets mitt dominerade huvudstadens slakt- och charknäring. August

Falks företag var lyckosamt och kunde snart flytta till Karlbergsvägen. Maskinparken utökades och ångpanna anskaffades, varvid charkuteriverkstaden ansågs ha övergått till fabrik. Då fabrikören gick bort tog äldste sonen vid, väl förberedd genom att bl. a. ha varit slakterigesäll i Tyskland. Nu löstes de patriarkala band, som tidigare knutit drygt 25 personer till det falkska hushållet. Kost- och logisystemet avskaffades varefter företagare och arbetare, för att fortsättningsvis reglera förhållandena, anslöt sig till respektive organisationer. Charkuteriföretaget föreföll klara omställningarna bra, det växte och nya – ofta tyska – maskiner anskaffades. Vid 1940-talets inledning – då firman ombildades till aktiebolag och ingen Falk längre fanns bland de anställda – arbetade här ett hundratal personer.

Bokens andra del skildrar förhållandena vid fabriken under åren 1950–52 – fältarbetets period – och kan sägas rymma material bl. a. om *rummet*. Charkuteriarbetarnas redskap liksom företagets alla lokaler och skrymslen skildras genom skalförsedda ritningar och minutiösa beskrivningar. Nu fanns man i nya lokaler på Söder och för läsaren blir det faktiskt möjligt att med den detaljerade etnografins hjälp känna 1950-talets Stockholm in på skinnet. Möjligen kan den som inte stiftat bekantskap med den äldre folklivsforskningens uppteckningsmaterial och forskningsstrategier – där detaljskildringarna låg till grund för analyser av t. ex. formvariationer och spridningsförlopp – finna en del av den minutiösa etnografins tålamsodsprövande. Så här kan det låta:

Till höger om dörren in till pannrummet finns en vattenkran med avlopp. Där tvättar man händerna, då man tar en vilopaus i arbetet eller ska ha matrast och vid toalettbesök. Sedan torkar man händerna på en av de två säckhanddukar som hänger på två krokar till vänster om dörren i hörnet av rummet. På slipmaskinen intill kranen står en tom bleckburk. Ur den dricker man vatten från kranen (s. 57).

Vi får bland mycket annat också veta att det finns två kokgrytor med ytan 135 ggr 75 cm och höjd 45 cm (exkl de 35 cm höga benen), att en av de skopor som man skummar med i grytorna har ett 36 cm långt skaft och att ett bord i rökeriet bl. a. rymmer saker för rekreation ”såsom en pipa, ett paket tobak och sju, åtta pilsnerbuteljer”.

Så följer behandlingen av den *sociala dimensionen* – och här bränner det till. Att bedriva insamling och analys av samtida material reser sina särskilda

etiska frågor. Någon praxis var knappast utvecklad då Gertrud Grenander Nyberg bearbetade sitt material, som kunde lastas för en del indiskretioner. Det hade nämligen – förutom genom sedvanligt intervjuande – tillkommit genom att hon lyssnat på arbetarnas samtal under det att hon, som plikten bjöd, mätte och avritade lokaler och redskap. Detta är enligt bokens företal också orsaken till att materialet så länge legat opublicerat. Och ännu 1985 – då boken äntligen tryckts – har författaren uppenbarligen tyckt personteckningarna vara alltför närgångna. För att bevara de (år 1950!) anställda anonyma har de försetts med kostbara pseudonymer i bokstavsordning – texten handlar därför om t. ex. arbeterskorna Frida Fura, Hanna Hök och Ängla Ädelsson, liksom om saltmästaren Emil Ek, expeditören Dan Dal och charkuteristen Carl Carlsson.

Läsaren undrar nu givetvis vilka hemligheter som göms i korven, och vad slags ruskiga interiörer som motiverar denna försiktighet. Det undrar också anmälarerna, som inte funnit något mer upphetsande än att styckmästaren Ivar Ide hellre drack pilsner än kaffe till frukost och att charkuteristen Carl Ceder gick väl mycket på krogen. 50-talet känns bedövande präktigt. På firman "Aug Falk" sitter disponenten på kontoret och beställer suggor och gräskalv från slakteriet, kontoristen räknar aldrig fel, verkmästaren har korvrecepten i huvudet, styckmästaren bär köttet på ryggen, charkuteristerna hoppar från jobb till jobb. Och på fikarasten dricker sömmerskan Karin Krok – hon lagar anställdas arbetskläder – sitt kaffe på bit och letar "homofiler" i skålen, dvs. sockerbitar som är släta där bak. Det hela är oerhört rolig läsning och det är svårt att idag förstå hur någon skulle ha kunnat ta anstöt av en så varm och inlevelserik beskrivning.

Företagets formella organisation analyseras genom att de anställda funktionsfördelas efter sin roll i produktionen. För att visa hur arbetsliv och privatliv är sammanlänkade sker därefter en motsvarande indelning i "statusgrupper", vilka studeras vad gäller t. ex. geografiskt ursprung, innehav av telefon, fritidsvanor och bostäder. Den informella organisationen analyseras genom uppdelning av de anställda i "sympatigrupper", dvs. sådana som baseras på gemenskap och delade intressen. Här finns en fyrkantighet i materialhanteringen, som faktiskt ökar känslan av autenticitet och texten rymmer många goda iakttagelser. Tänk t. ex. att av dessa drygt 20 vuxna personer var det blott

disponenten, en kontorist och en charkuterist som någonsin varit ordentligt utomlands på semester, dvs. längre söderut än Danmark! Och att ingen drömde om att dua disponenten, medan däremot alla yngre arbetare genast var du och bror!

En charkuterifabrik med tradition är på så sätt inte blott ett pionjärarbete av stort värde för förståelsen av den nutida etnologins metodologi och forskningsperspektiv. Det är också en bok som förmår både krympa och öka avståndet till de människor den behandlar. Vi är så lika dem, och så olika. 50-talet känns både nära och fjärran.

Anders Björklund

Billy Ehn: Det otydliga kulturmötet.

Liber Förlag. Malmö 1986. 165 s.

Ett kulturmöte är per definition ett möte mellan två eller flera kulturer. I begreppet ligger gärna en underförstådd förväntan om att etniska skillnader skall slå ut i beteendet hos de människor som möts, och att kollisioner och missförstånd således skall kunna förklaras genom hänvisningar till skilda kulturdrag. När Billy Ehn kommer ut i fält, inställd på att studera kulturmöten på ett daghem i en invandrarrik stockholmsförort, kommer denna förväntan på skam. Det daghemsliv han följer, närmare bestämt interaktionen mellan de vuxna, föräldrarna och daghemspersonalen, låter sig inte fångas i några etniska mönster eller förklaringar. Tvärtom verkar det som om de inblandade bortser från eller anstränger sig för att tona ner etniska skillnader, för att istället möta varandra som individer.

Det finns två slags perspektiv på kulturmöten, menar Ehn. Mötena kan betraktas och beskrivas antingen som kollisioner mellan fasta och avgränsade värdesystem, eller som människors strävanden att hantera och bemästra kulturell mångfald. I det första fallet framstår människorna som passiva kulturbärare, i det andra som aktiva kulturskapare. Det kan förefalla som om Ehn planerade och startade sin undersökning utifrån det första perspektivet, men under arbetets gång gled över i det andra. "Liksom aktörerna själva förminskade jag efterhand den kulturella tillhörighetens betydelse och förstörde istället individerna och de sociala situationerna", skriver han i avslutningen (s. 160). Detta var säkert till fördel för undersökningen; just

intresset för vad som kommer till uttryck och formas i daglig interaktion gör boken spännande. Att individer och sociala situationer är viktiga för Ehn blir tydligt också i själva etnografien. Beskrivningen av daghemslivet slingrar sig fram i form av en lång rad berättelser om kontakter mellan Ehn och de människor han möter. Ehn berättar om händelser och samtal på de olika daghemsavdelningarna, om besök och intervjuer hemma hos föräldrarna, och om föräldraträffar, möten och enstaka fester som daghemspersonalen anordnar. Hela tiden skriver han också om sig själv, som en part i skeendet och en av rösterna i samtalen. Det gör ett levande och trovärdigt intryck – delvis eller en bit på väg får vi följa hur data har kommit till och hur Ehn har rört sig i den miljö han studerar. Principiellt är det helt riktigt. Om det också ryms ett uns av manér i skrivsättet så må det vara hänt. Framtiden får väl utvisa om det är ett bestående eller tillfälligt skrivideal.

Fokuseringen på individer innebär också att data är och förblir knutna till personer. Vi får veta vad Görans mamma sagt och vad Dragans pappa gjort och vad förskollärarna Hanna och Åsa menar. Det myllrar av namn, och de flesta personerna möter vi igen och igen. Det är lätt att följa; det är att bli insläppt i en konkret verklighet. En möjlig fara med detta – annars oantastliga – sätt att skriva etnografi är att man drunknar i det enskilda och att det blir svårt att urskilja mönster och sammanhang. Ehn poängterar gärna att verkligheten är komplex, ogenomtränglig och osystematisk. Hans egen uppgift, förefaller det, är inte direkt att bringa reda i oredan, att göra vardagslivet entydigare. Ambitionen är snarare att ge målande beskrivningar av mångtydigheten och mångfalden. Framställningen är rik på bildspråk och analogier, men fattig på generaliseringar och systematiseringar, och jag tror det är ett medvetet val från Ehns sida. För vad är generaliseringar och systematiseringar, om inte en förenkling av verkligheten? Och i förenklingen går något förlorat – nyanser eller färg eller spänning. Samtidigt kan betoningen av komplexitet bli störande för läsaren. Om man ständigt betonar hur mångtydig verkligheten är, så är det faktiskt också beslöjande – nämligen om man förtiger de ansatser till systematik och ordning som finns. När Ehn redogör för svenskarnas hotbilder av invandrare, till exempel, är det huvudsakligen fem mödrar som kommer till tals. De berättar om vantrivsel i förorten, om känslan av att vara i minoritet som svenskar, och om

motvilja mot turkar. Samtidigt vet Ehn att några av dem också har vänner bland invandrarna. Hans sammanfattning blir att attityderna kan vara extremt blandade, att fördomsfullhet och förståelse kan existera sida vid sida, i en och samma person, och att det är meningslöst att försöka avgöra vilken attityd som dominerar. Detta är otvivelaktigt riktigt – men en annan tänkbar sammanfattning är att aversionen riktar sig mot anonyma invandrare, helst om de uppträder i grupp och gör intryck av att vara många. Attityderna förefaller variera mellan negativ inställning till de främmande och positiv hållning till de invandrare man har lärt känna eller är vän med – och det är något mer systematiskt än det kaos Ehn målar upp. På samma sätt kan man vrida och vända på huvudtemat i boken, nämligen att invandrarna är så lite etniskt representativa. Det enda undantaget är turkarna; de är många i den studerade förorten, och de visar likhet och samhörighet utåt. De är ”bra att tänka kulturellt med”, konstaterar Ehn (s. 26). Men de flesta andra invandrare i samma miljö, fortsätter han, är ”lösryckta från de sammanhang där värdegemenskap är mer eller mindre självklar. De möter istället svenskarna och andra som individer och familjer” (s. 26). I detta ligger ju en banal förklaring till att det är svårt att se det kulturella i det som sker. Turkarna är många och håller ihop, därför uppfattas de som en etnisk grupp, en part i ett regelrätt kulturmöte. De andra kommer ensamma, utan möjlighet att odla eller uttrycka värdegemenskap med sina likar; därför uppfattas de som individer och deras kulturella särart – och själva kulturmötet – blir mindre tydligt. Detta förklarar emellertid inte varför invandrarna själva inte gör sin etnicitet relevant – alltså använder den, presenterar sig med den, motiverar sina krav med den och så vidare. Det kan man ju göra, vare sig man är ensam eller del av en etnisk grupp. Om turkarna gör det, i det här fallet, är oklart. ”Inte ens turkarna, som ofta ger ett homogent intryck, uppfattar sig själva i varje situation som först och främst turkar” noterar Ehn (s. 27). Men det är ju en annan sak (vore det förresten inte för mycket begärt att de alltid skulle uppleva sig som först och främst turkar?). Kanske blir verkligheten så mångtydig bland annat därför att Ehn försöker beskriva så olika saker på en gång, under samma kapp av etnicitet. Att vara etnisk, att representera sin kultur, blir både att uppfatta sig själv som – låt oss säga – turk, att uppfattas som turk av andra, det vill säga att frivilligt eller ofrivilligt göra intryck av

att vara turk — och så, till slut, också att hävda turkiska värderingar, det vill säga att hålla värden, som uppfattas som etniska eller kulturella, vid liv och att försvara dem i samvaro med andra. Det är som om Ehn har letat efter etnicitet utan att ha några klara begrepp om vilket beteende han skall ta fasta på och utan att våga göra någon typ av data mer central än andra i analysen. Kanske är detta en effekt av den förutsättningslösa ansatsen, strävandena att notera vad som faktiskt sker. Men när data efterhand skall sorteras och fogas samman till en analys av vad som sker — då kanske man skulle ha lov eller till och med skyldighet att finna klagörande kategorier att sortera dem i. Däri ligger inte Ehns styrka, eller kanske snarare inte hans intresse. Han finner ord för, snarare än analyserar, eller: analysen blir i hög grad att finna ord. Jag har tidigare nämnt att texten är rik på analogier. Samhället är som en kulturell byggarbetsplats, dagis är som en kyrka, dagisbarnen är kulturella gåvor och gisslan i kulturmötet, hemspråkstränaren är en partisan, mot språklöshet etcetera. Analogierna är först och främst suggestiva. De är lockande och fantasifulla, men för den skull inte alltid klagörande. Ibland är de det. När Ehn beskriver en påse med kissiga underbyxor som ett budskap om kraven på renlighet och arbetsfördelningen mellan hem och dagis är det plötsligt inte bara en liknelse — det är en miniatyranalys, en liten kulturanalytisk byggsten. Ibland, åter, vet jag inte riktigt om det är ordlek eller analys, skrivglädje eller insikt som förmedlas. För mig är det irriterande, kanske särskilt i förening med betoningen av mångtydighet och oförklarlighet. Starkt positiv är jag däremot till skildringen av daglig samvaro och till ambitionen att försöka fånga vad som händer mellan människor när de möts.

Barbro Matsson Blehr

Henrik Sandblad: Olympia och Valhalla. Idéhistoriska aspekter av den moderna idrottsrörelsens framväxt. English summary. Lychnos-bibliotek 35. Studier och källskrifter utgivna av Lärdomshistoriska samfundet i Uppsala. Almqvist & Wiksell International. Stockholm 1985. 426 s., ill.

Redan titeln avslöjar en av huvudtankarna i detta arbete: det finns två stora idéströmningar som burit fram den moderna idrottsrörelsen — det nyhumanistiska svärmeriet för antiken och göticismen. Om de götiska strömningarna verkade väckande för idrottsintresset i vårt land under 1800-talet, var det antikintresset som kom att bli särskilt inspirerande för uppkomsten av en internationell tävlingsidrott.

Låt oss börja med *Valhalla*. Mot 1700-talets växande förfining i sedemönstren reagerade så småningom en och annan anhängare av en "naturligare" livsstil. Mot tidens förkonstlade vanor ställde man förfädernas enkla och karga. På den internationella scenen uppträdde Rousseau som civilisationskritiker, på den inhemska Johan Fischerström. I denna nya hållning ingick ett intresse för kroppsövningar, något man under 1700-talet sett ner på. Fischerström beklagar på 1790-talet de forna lekvallarnas försvinnande på landsbygden och ersättande med "stumma gillen och sup-callas".

I början av 1800-talet kom idrotten att få sina förespråkare speciellt i Götiska förbundet och Manhemsförbundet, samfund där ju särskilt P. H. Ling, GCI:s skapare, var en idrottens apostel, men där även andra och större skaldar visade ett intresse för kroppsövningar som ett förskingrat götiskt arv. Det gör onekligen ett märkligt intryck att se nära nog hela den dåtida vitterheten i landet engagera sig för idrottens sak. Om nordbornas forna idrottsintresse kunde de isländska sagorna sägas lämna besked.

Man får hos Henrik Sandblad en ingående bild av idrottens förespråkare under 1800-talet, bl. a. Lings efterträdare på GCI:s chefsstol Gabriel Branting (Hjalmars fär), Gustaf Nyblaeus och L. M. Törngren, uppsalaläkaren Frithiof Holmgren och inte minst Viktor Balck, den svenska idrottens dominerande ledargestalt decennierna kring senaste sekelskifte. Sandblad granskar innehållet i tryckta skrifter, koncept till tal och brev för att därur kunna frilägga budskap och idévärld. Hos alla dessa gymnastikens och idrottens talesmän går idrottens nationella betydelse tydligt i dagen, ytterst syftar idrotten till ett stärkande av folkstammen och ett fosterlandets förhålligande. Hos t. ex. Balck har det götiska intresset kraftigt tunnats ut och de inrikespolitiska syftena blivit mer iögonfallande.

När man läser Sandblads inträngande analys av den balckska idévärlden är det inte svårt att förstå,

att det inom arbetarrörelsen fanns en djup miss-tänksamhet mot idrottsrörelsen långt in på 1900-talet. Idrottsrörelsen var onekligen ett mäktigt vapen i den inrikespolitiska kampen. Frågan är dock hur mottaglig denna ungdomsrörelse var för Balcks och andra ledares propaganda. Sandblad diskuterar detta men icke särdeles ingående. Överhuvudtaget önskar nog en etnolog gärna se analysen av jubileums- och högtidstal kombinerad med ett gräsrotsperspektiv. Hur skildras t. ex. idrotten i pressens tidigare referat? Möter man även här regelmässigt t. ex. rojalistiska och chauvinistiska värderingar?

Även om de götiska minnena spelar mindre roll hos sekelskiftets anglofilit inriktade idrottsledare, av typ Viktor Balck och Clarence von Rosen, så levde och lever den götiska traditionen i namn på idrottsplatser och klubbar. Sandblad ger en bred exemplifiering. När det gäller idrottsplatser kan inget exempel vara tydligare än Göteborg, vars tre klassiska idrottsarenor har hetat Balders Hage, Walhalla och Ullevi. Att döpa en idrottsanläggning till något namn på *-vallen* är alljämt fullt naturligt i Sverige. Bruket går tillbaka på det forna bondesamhällets "lekvallar" om vilka vi dock inte vet mycket, ytterst på sagatidens idrottsängar (asarnas Idavallen) eller slagfält (t. ex. Bråvalla). På liknande sätt är de götiskt klingande klubbnamnen legio: Vikingen, Bore, Göta, Balder, Brage, Huga, Ymer, Sleipner, Heim, Drott m. fl.

Så över till *Olympia*. 1800-talets antiksvärmeri hade gamla anor men fick med den klassiska arkeologins framsteg under seklets andra hälft förnyad aktualitet och större konkretion. Inte minst utgrävningarna av just Olympia väckte kunskaperna om den antika idrotten till liv. Den franske baronen Coubertin var en anhängare av denna nyhumanism och det är inte för mycket sagt, att han kom att bli den internationella tävlingsidrottens konstruktör genom att han lyckades genomföra sin idé om de olympiska spelen. Sandblad påpekar, att "olympiska" idéer varit i svang tidigare men att Coubertin var den som gjorde slag i saken. Sandblad markerar också, att det var olympiaderna som inledde det internationella idrottsutbytet på allvar, de tillkom inte som kronan på verket av ett redan florerande idrottsliv.

Anknytningen till de antika olympiaderna var naturligtvis starkast i början, framför allt vid 1896 års olympiska spel i Atens återuppförda antika stadion (vars mått tyvärr omöjliggjort dess användning vid större tävlingar under 1900-talet).

Det var till dessa spel som den geniala idén om maratonloppet rann upp och genomfördes, egentligen utan beröring med den antika idrotten men hänförande som historisk erinran och som sportprestation. Det första maratonloppet i Aten, med den 24-årige greken Spiridon Loues som segrare, blev också en legendarisk idrottsupplevelse, förmodligen den första internationella idrottshändelse, som visade världen vilken enorm attraktion som ligger i tävlingsidrotten.

Olympiaderna var också viktiga genom att de knäsatte ett slags formspråk som kom att bli bestående inom idrotten, ceremonier, ritualer, nationella manifestationer. Inspiration till den ceremoniella etiketten hämtades också från 1800-talets stora världsutställningar men även kuriöst nog från Much Wenlock i Shropshire i England, där man bedrivit "olympiska spel" sedan 1800-talets mitt under rustika former, anknytande till gamla engelska folkfester. Coubertin besökte dessa tävlingar hösten 1890. Riktigt vilka ceremonier, som lånades härifrån till de olympiska spelen, anger tyvärr inte Sandblad.

Coubertin och Balck samarbetade länge och väl i den internationella idrottens ledning. Men de skilde sig åt på en viktig punkt. Coubertin var kosmopolit, hans målsättning var att använda idrotten som ett medel till internationell förbrödning. Hans namn tycks med full rätt ha varit på tal för Nobels fredspris. Balck var däremot en ivrig nationalist. Hans målsättning var att Sverige skulle hävda sig väl i internationella tävlingar och att fosterlandskänslan skulle stärkas av detta. I Coubertins försök att återupprätta de antika olympiaderna ingick ett införande av tävlingar i estetiska "idrotter", vilka på ett mycket undanskynt sätt också genomfördes 1912–1948. 1912 vann Coubertin själv under pseudonym faktiskt guldmedaljen i litteratur med ett arbete med titeln "Ode an den Sport". Det märkliga och ändå betecknande var att han då tävlade för Tyskland! Som Sandblad påpekar: "Man har mycket svårt att tänka sig att Viktor Balck, om han liksom en del gymnastiska föregångare hade skrivit vers, skulle ha kunnat tävla pseudonymt för Norge".

Jag har här uppehållit mig vid de två viktigaste strömningarna i Sandblads mäktiga idéhistoriska arbete. Men det innehåller också mycket annat. Bl. a. finns här en utomordentligt nyttig översikt av idrottens etablerande och särdrag i olika länder och världsdelar. Störst uppmärksamhet ägnas naturligt nog den brittiska idrotten. Dennas tidiga

särställning är ett lockande problem, som Sandblad dock inte fördjupar sig i. Ett svårförklarad faktum är även att idrotten kunde vara så väl etablerad i England på 1700- och 1800-talet utan att spridas vidare förrän mot periodens slut. Tesen om ett samband mellan nationella kriser och idrottslig aktivering, som bl. a. Jan Lindroth diskuterat tidigare, prövas av Sandblad med flera exempel. Dock kan den svårigen tillämpas på England.

Sandblads arbete följer idrottens utvecklingslinjer ungefär fram till första världskriget. Det är en innehållsrik bok, ibland kanske väl utförlig. Men den är skriven på ett spänstigt och levande språk och med åtskilliga personliga turneringar. Sandblad behärskar en beundransvärt stor del av den enorma internationella idrottshistoriska litteraturen och hela den svenska, vilket han visar i många sidokommentarer och polemiker. För den som söker kunskaper om den svenska idrottens historia före första världskriget kommer det att i framtiden finnas två självklara arbeten: Jan Lindroths "Idrottens väg till folkrörelse" från 1974 och detta nya arbete.

Mats Hellspong

V. E. Clausen: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565–1884. 2 rev. og. forøg. udg. Foreningen Danmarks Folkeminder. Köpenhamn 1985. 239 s., ill.

För några år sedan genomfördes en inventering av de s. k. kistebreven i Sverige. En katalog över det insamlade materialet upprättades och finns tillgänglig på Kulturen i Lund, men väntar alltså på publicering.

I mellantiden utkommer V. E. Clausens *Det folkelige danske træsnit i etbladstryk* i sin andra, reviderade och väsentligt utökade version. Foreningen Danmarks Folkeminder står för utgivningen, nu liksom 1961, då boken gavs ut första gången, men med ekonomiskt stöd från HSM och Nordenstedtska stiftelsen. Den svenska satsningen får ses mot bakgrund av att det material och de verksamheter som här uppmärksammas tilldels bygger på ett utbyte över Sundet av både träsnittsstockar och bilder färdiga att distribueras. Den sydsvenska produktionen av ettbladstryk är i hög grad bero-

ende av den danska. Katalogen har i Clausens föreliggande verk växt till 576 nummer, varianterna oräknade. Tematiskt upplagd börjar den med Skapelsen och Syndafallet och slutar med ett par i träsnitt utförda urtavlor, som var menade att ersätta förslitna sifferskivor på ett Schwarzwaldederur. I detta tillfälligheternas spel verkar finnas en stor tanke, för populärgrafiken var i ständigt behov av förnyelse. Den slets hårt, och av kända väldiga upplagor finns det i dag bara enstaka blad i behåll och ibland bara fragment. Att beteckningen *kistebrev* så segt hållit sig kvar i Sverige beror nog på, att de flesta och bäst bevarade exemplaren återfunnits inklistrade i locket på böndernas klädkistor, men bilderna hade en mycket vidare funktion och hade säkerligen i många fall suttit på väggen innan de hamnade i kistan. Bilden *själv* kunde faktiskt kräva att få en plats på väggen, under allas ögon. — Clausen återger i sin bok följande text till ett blad med husarer:

"Han er allene gjort for Godtfolk at forneie; Saa kom og kiøb, min Ven, gak Hiem, forlyst dit Øye, Og sæt ham paa din Væg ..."

Åtskilliga fynd presenteras här för första gången. Särskilt intresse tilldrar sig några "stämpeltryck" från sekelskiftet 1700. De är således tillkomna i det skede då grunden läggs för de kommande århundradenas omfattande bildproduktion, en tid präglad av osäkerhet och vilda experiment. På ett av dessa blad visas texten spegelvänd, som om formskäraren inte förstått att skära stocken rätt. Konturen är särdeles grov och färgen kladdig. Jag är helt enig med författaren i hans resonemang kring dessa tidiga blad och deras tillkomst. De har säkerligen utgått från verkstäder som i första hand sysslade med kattunstryk och tapeter, kanske också med spelkort.

Ett par av de allra äldsta arken visar en ärkeängel och en hög herre i allongeperuk, som kunde ha platsat bland Bertil Bulls illustrationer till *Drottning Gåsfot*, men som av utgivaren försetts med Christian V:s monogram. Bilden föreställer förmodligen någon helt annan. Man var inte alltid så noga med porträttlikheten — det var *kungligheten* snarare än den enskilde kungen som avbildades. Först i slutet av 1700-talet gjorde man sig besväret att byta till "autentiska" huvuden på ett par ryttare: kronprins Frederik (VI) och hans gemål.

En annan fråga, som jag diskuterat med Clausen tidigare, är bildernas sociala hemhörighet. Vi

får nu veta, att många av Thomas Larsen Borups elegant skurna bilder satt inramade över soffan i många köpenhamnska borgarhus. Det gäller rokokotiden. I 1800-talets kallare ljus fördömde man de brokiga bladen och såg dem som beklagningsvärda utslag av skämd smak och moral. Upplysande är här ett citat från författaren Steen Steensen Blichers miljö; hans far, som var präst, talar om "Toskillings billeder, toskillings tanke-sprog, toskillings rimerier og flere toskillings sager, som obklines til stads og morskab både på vægge og møbler". I stället för detta kram föreslår han införandet av *lärande* planscher och ser också till att få fram ett sådant alternativ. Arket, med nr 575 i Clausens förteckning, handlar om sjukdomar hos hästar och kor och hur man kommer tillrätta med dem.

Exemplifieringen kunde göras mycket längre, för dessa bilder leder oss in i allehanda sammanhang, men det som sagts kanske kan räcka för att belysa V. E. Clausens insatser. Han har på egen hand mutat in en hel bildkategori och lagt grunden för en forskning med relevans för etnologer, konstvetare, teologer och företrädare för ytterligare ett antal discipliner. Den nya boken vittnar om hans helhjärtade engagemang och om ett tålmodigt arbete genom många år.

Sten Åke Nilsson

Agnes Geijer, Anne-Marie Franzén och Margareta Nockert: Drottning Margaretas gyllene kjortel i Uppsala domkyrka. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien. Uppsala 1985. 67 s., ill.

Drottning Margaretas gyllene kjortel i Uppsala har nyligen utförligt behandlats i samband med utförd konservering vid Riksantikvarieämbetet. Författarna redovisar i avgränsade kapitel bl. a. dräktskicket inom och utom Norden, jämförbart material och ger en historik över Margareta Valdemarsdotter (1353–1412). Då denna dräkt under århundraden betraktats som ett krigsbyte av allra högsta rang – hemfört av Karl X Gustav från Roskildes domkyrka – har man inte ifrågasatt sanningshalten i den gängse uppfattningen om dess verkliga ålder.

Författarna har inte gjort det helt lätt för sig genom att i diskussionen föra in mycket dräktmaterial, som inte förefaller helt relevant för denna avhandling. Vad som synes vara ett huvudproblem, som knappast nu längre kan lösas tillfredsställande, är hur klänningen sytts. Att fastställa den ursprungliga modellen efter de förändringar plagget genomgått kan bara bli hypotetiskt. Teorin om ett främre släp har dock helt uteslutits ur diskussionen. Det dyrbara materialet har givetvis inbjudit till omsömnad och konserveringar har företagits. Varje ingrepp som ej i detalj dokumenterats bidrar därför till den bristande bevisföringen om plaggets ursprungliga snitt. Naturligt nog skymtar en viss tveksamhet beträffande attributionen fram. Man gör hypotetiska antaganden om klänningens ålder och huruvida den verkligen burits av unionsdrottningen. Men man lutar åt den uppfattningen.

Det framhålls att det praktfulla och dyrbara guldtyget vävts på en komplicerad och smalare vävstol än som tidigare varit brukligt. Detta pekar dock på att denna lampas/diaspervävnad bör placeras in i ett senare skede än vad som faktiskt skett. Den smalare vådbredden (c:a 60 cm) talar även härför. Som ett direkt motstycke eller en parallell till kjorteln framhålls "manteln i Feltre", dvs. det dyrbara guldtyg som numera bevaras i Museo Civico i Feltre och som genomgått flera förvandlingar till olika plagg. Inte bara utseendemässigt utan även vävtekniskt står de båda guldtygen nära varandra. Egendomligt nog tycks ingen av författarna ha observerat att dr Sigrid Müller-Christensen i den av författarna citerade katalogen (Ausstellung Bayerisches Nationalmuseums München, auf der Kaiserburg Nürnberg, 1978) daterar Feltremanteln till 1400-talets mitt och anger vådbredden till 56 cm. Följaktligen borde klänningens tyg kunna dateras till samma tid.

Anmärkningsvärt är att denna Müller-Christensens uppfattning tycks stämma väl överens med vad en annan forskare, Janet Arnold (FSA, Royal Holloway College, University of London; i manus från 1978: *Queen Margaret's gown in the Trinity Panels by Hugo van der Goes*), kunnat konstatera vid studiet av en triptyk utförd av Hugo van der Goes (död 1482), där den högra flygelns baksida avbildar den danskfödda drottningen Margareta av Skottland. Hon var dotter till Kristian I och Dorothea (av Brandenburg) och föddes 1456. Vid 13 års ålder gifte hon sig i juli 1469 med Jakob III av Skottland. Endast 30 år gammal avled denna

mycket avhållna drottning, som påven Innocentius VII hade planer på att kanonisera. Triptyken kan dateras till tiden efter 1473 men Janet Arnold framhåller att kjorteln i Uppsala skulle kunna vara sydd något tidigare – och då förefaller tiden för bröllopet 1469 vara mest sannolik.

Man kan än fastare knyta samman den unga Margaretas porträtt med den klänning som bevaras i Uppsala domkyrka. Också Arne Danielsson, intendent vid Armémuseum, har (i "Drottning Margaretas gyllene kjortel – feldaterad på 100 år?" *Konsthistorisk tidskrift* årg. LV, 1986: 1) kommit fram till att det är denna drottning, som är den "gyllene kjortelns" ursprungliga ägarinna. En uppgift i det danska Rigsarkivet bekräftar, enligt Danielsson, att Margaretas moder Dorothea genom förmedling av sin syster och svåger, Ludovico III Gonzaga i Mantua, beställt det dyrbara tyget sannolikt i Florens – till bröllopet 1469.

Det förefaller helt förenligt med Margaretas fromma sinne att skänka sin dyrbaraste klänning till domkyrkan i Roskilde, där den bevarades till hennes äminnelse. Klänningens snitt avspeglas kanske inte direkt i porträttet på triptyken, där Margareta bär en i sidorna öppen överklänning samt mantel av svart sammet med hermelinsbesättning över en kjortel av röd guldbrokad med snäva ärmar och måttlig uringning. Man kan nog anta att den 13-åriga bruden burit en helskuren klänning med snäva, långa ärmar; ett figursytt liv skulle inte passa ett barn. Dessutom har man säkert inte önskat skära sönder det dyrbara stoffet mer än nödvändigt. Eftersom klänningen vid inventeringen i Uppsala domkyrka 1693 omtalas som sönderfallen och ofullständig, har den troligen tidigt sprättats sönder och genomgått flera förvandlingar.

Guðrun Ekstrand

Christer Winberg: Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier. English summary. Rättshistoriskt bibliotek. Band 38. AB Nordiska Bokhandeln i distribution. Stockholm 1985. XII + 258 s.

"Bördsrätt" är ett gammalt juridiskt begrepp, som innebär att släktingar till en säljare har rätt lösa in dennes jord med uteslutande av andra köpare och vanligen till ett gynnsamt pris. Om bördsrättens tillämpning, särskilt under 1600- och 1700-talen,

har historiedocenten Christer Winberg skrivit en skarpsinnig och tankeväckande bok. Ett allmänt utnyttjande av bördsrätten gjorde ett oinskränkt jordägande närmast illusoriskt: risken fanns alltid att det dök upp personer med anspråk på jord under hänvisning till släktskap med en tidigare ägare. Därvid kunde en egendom efter process övergå till en ny ägare, ibland efter invecklade genealogiska diskussioner. Titeln "Grenverket" syftar till en del på släktträdet. En studie av bördsrätten för nämligen ofelbart in på synen på släktskap i det gamla bondesamhället.

Bördsrätten, som existerat redan på medeltiden och som avskaffades 1863, var till fördel för processliga, till nackdel för andra. En mindre bemedlad person kunde genom att åberopa släktskap komma i åtnjutande av jord till ett fördelaktigt pris. Men säljaren kunde inte om bördsrätten tillämpades få ut det pris, som en fri marknad skulle ha kunnat ge honom. Det rådde följaktligen delade meningar om bördsrättens existensberättigande liksom det inom adeln fanns olika uppfattningar om det nödvändiga i adelns ensamrätt till frälsejord. Adelsmännen skulle ju få bättre betalt, om de kunde sälja sin jord på en fri marknad. Man kan säga att det adliga jordmonopolet stärkte adeln som stånd men försvagade släkten. Även detta senare ämne diskuterar Winberg i sin bok. Han visar att adelns ensamrätt till jord ytterst var en del av "den feodala doktrinen". Adeln hade vissa privilegier (företräde till statstjänst, skattefrihet på frälsejord) men också vissa skyldigheter (att uppfostra barnen ståndsmässigt, att inte sälja jord med vinst till ofrälse). Till skyldigheterna hörde även ett dyrbart, representativt levnadssätt, vilket gjorde att adelsmännen i längden inte kunde ekonomiskt konkurrera om jorden med andra skikt i samhället. Därav rädslan för "fri konkurrens".

Är bördsrätten en rest från ett förhistoriskt ättesamhälles dagar, då jorden ägdes av ätter eller klaner? Winberg ger inblickar i den diskussion som förts i denna fråga. Rättshistoriskt, arkeologiskt och socialantropologiskt material har lämnat ammunition till denna debatt. Winbergs slutsats blir att det knappast finns några bevis för existensen av ett "ättsamhälle" med ett patrilineärt släktskapssystem i Sverige. Den bland 1800-talets rättsetnologer omhuldade tanken om en utveckling hos alla folk från ett patrilineärt system till ett kognatiskt är en ren konstruktion. Vissa tecken tyder snarast på en motsatt utveckling.

Bördsrätten går uppenbarligen inte att härleda

till ett forntida ättesamhälle. I stället kan bördsrätten ha uppstått under medeltiden, i ett samhälle där bönderna var individuella jordägare. Bördsrätten skulle då ha kunnat vara riktad mot den katolska kyrkan, vars jordinnehav genom donationer och testamenten var i stadigt växande. Bördsrätten skulle hjälpa de jordägande klasserna att behålla jord, som släktingar skänkte eller testamenterade till kyrkan.

En stor del av Winbergs arbete har bestått i att han granskat bördstvister i domböckerna för att se hur lagen tillämpats i praktiken. Ett högt antal processer bör tolkas som att lagen är i otakt med tiden och det folkliga rättsmedvetandet. Frånvaron av processer kan tolkas på diametralt olika sätt. Antingen som att alla följer lagen. Släktingar tillfrågas inför alla försäljningar. Eller också som att lagen helt är satt ur spel. Jorden säljs till högstbjudande enligt marknadsekonomiska principer och detta uppfattas som så naturligt att ingen bryr sig om att åberopa bördsrätten och väcka klander. Winberg påpekar i förbifarten att bördstvister bland bönder visar att de som klandrar hade anmärkningsvärt stora genealogiska kunskaper; ofta åberopades ju mycket avlägset släktskap.

I kampen om rätten till en gård var ingalunda lagfart och bördsrätt de enda argumenten. Den

som av någon anledning betalt skatten för jorden kunde åberopa detta. Den som genom undantag eller sytning underhöll en tidigare innehavare av gården skaffade sig därigenom en större rättighet till jorden, närmast ett slags "andra rangens släktskap". Winbergs tangerande av sytningen i bondesamhället påminner om, att detta viktiga system alltjämt väntar på en seriös etnologisk undersökning i större skala.

Grenverket är ett arbete som är dräktigt med tankar och idéer. Det är ett exempel på en historieforskning, som är öppen för kontakter åt många håll, inte minst mot antropologin. Det innehåller såväl stora utblickar och djärva kopplingar som god empirisk förankring och föredömligt källkritisk grundhållning. Det spänner över stora tidsramar i den mentalitetshistoriska traditionen. En läsare kan knappast undgå att göra kopplingar till discussionsämnena i vår egen tid. Jag tänker t. ex. på frågan om bondejordens försäljning till andra än aktiva jordbrukare eller varför inte frågan om hembud på bostadsrätter. Det är frågor där kollektivistiska och individualistiska principer kolliderar. Grenverket handlar i hög grad om hur det liberala, marknadsekonomiska synsättet långsamt avancerar i vår historia, dock med åtskilliga bakslag och tillfälliga reträtter.

Mats Hellspong

KORTA BOKNOTISER

Mathias Klintberg: Fångst och fiske. Bilden berättar. Utg. av *Svante Hedin*. Visby 1983. 136 s., ill.

Författaren till föreliggande arbete, Mathias Klintberg (1847–1932), får anses vara en av de mest betydande insamlarna av folklig tradition i Sverige. På Gotland kan han endast jämföras med sin lärare och föregångare som samlare, Per Arvid Säve (1811–87). Klintberg var prästson från sydöstra delen av ön och blev efter studier vid Uppsala universitet lektor i moderna språk vid läroverket i Visby (om Klintberg, se G. Berg i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 21).

Klintbergs största vetenskapliga insats är den postumt utgivna Ordbok över Laumålet på Gotland (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala). Den utkom under åren 1972–86 i 26 häften, omfattande inte mindre än 1 832 sidor, vartill kommer tillägg och 4

häften illustrationer. Själv kom Klintberg inte att publicera så mycket av sina omfattande samlingar. Viktigast är arbetet *Spridda drag* ur den gotländska allmogens liv (1914) med rikt illustrerade framställningar om höskörd och om tjärbränning enligt traditionella metoder.

Utom i sin verksamhet som språkman och dialektupptecknare var Klintberg en god tecknare och en mycket driven dokumentärfotograf. Mer än 1 500 negativ av ofta ypperlig kvalitet är en ovärderlig källa till kunskap om gotländskt folkliv i äldre tid. Det är därför tacknämligt att den nu aktuella boken blivit publicerad. Den ger en mycket upplysande framställning, dels av fågelfångst med snara, dels och framför allt av fisket, sådant det bedrevs i Lau och närliggande kustsocknar. Här behandlas sålunda i skilda avsnitt strömmingsgarn, olika slags ryssjor, isnot, flundernät och lina. Framställningen är att betrakta som en fortsättning på den ovan nämnda skriften *Spridda drag*. Ett stort antal teckningar visar med

vilken noggrannhet och skärpa Klintberg gått till väga, när det gällt att åskådliggöra de tekniska förfaringssätten. Härtill kommer de många fotografiska bilderna, som även de är försedda med detaljerade uppgifter om exponeringstid, väderleksförhållanden etc.

Texten är sammanställd av Klintbergs manuskript och återger hans egna ordalag. Det kan erbjuda vissa svårigheter att följa framställningen för en läsare som inte är förtrogen med det gotländska tungomålet. Utgivaren har emellertid försett arbetet med ett terminologiskt register och andra uppgifter om karakteristiska drag i Laumålet, som underlättar läsandets mödor.

Gösta Berg

Torgny Nevéus: En akademisk festsed och dess utveckling. Om promotioner vid Uppsala universitet. English summary. Almqvist & Wiksell International. Uppsala 1986. 184 s., ill.

På uppdrag av rektorsämbetet vid Uppsala universitet har historikern Torgny Nevéus skrivit detta arbete, som naturligtvis har ett intresse även utanför Uppsalas ränjonger. Det har blivit en saklig och vederhäftig framställning, med lätt akademiska underdrifter. Promotionerna i Europa har ett medeltida ursprung och kan ha det även i Sverige (dvs. Uppsala), men med full säkerhet kan de beläggas från år 1600 i rikets då enda universitetsstad. Längre promoverade sedan varje fakultet för sig och i ofta nyckfullt växlande intervaller. Den största omfattningen och regelbundenheten fanns i den filosofiska fakultetens magisterpromotion. Här var promoveringen en ceremoni, som var nödvändig för att examen skulle få giltighet. Det var därför en källa till berättigad irritation, när man ibland fick vänta ett par år på promotionen, som oftast hölls med treårsintervaller på den filosofiska fakulteten.

Kritiska röster riktades också mot de teologiska promotionerna, vilka ända in i vårt sekel främst hade karaktären av belöningar åt redan etablerade teologer, som biskopar och präster, alltså närmast vad vi i dag kallar hedersdoktorer, dessutom utsedda av kungen och inte av universitetet. Sedan 1935 har stora årliga gemensamhetspromotioner ersatt de skilda fakulteternas, varvid fakulteternas fester omvandlats till en hela universitetets. Detta har uppenbarligen givit hela ceremonien större stadga och styrka.

Nevéus behandlar dels promotionernas historiska utveckling i Uppsala men även ceremoniens olika inslag och moment, t. ex. promotionernas speciella insignier. Jämförelser görs med motsvarande traditioner vid Lunds universitet, där promotionerna behållit en mer publik karaktär med bl. a. utomhusprocession till domkyrkan.

Några drag i promotionernas historia förtjänar att framhållas. Ett är den skarpa markeringen av promovendis inbördes prestationsrangordning, som existerade

fram till 1800-talet. Man utsåg "primus" och "ultimus" (de mest förtjänta promovendi), som hade speciella uppgifter under ceremonien. Denna sed levde kvar så långt in på 1800-talet, att den kunde göras till föremål för litterär behandling i en av Strindbergs uppsalano noveller 1877.

Ett annat drag som emellanåt återkommer i promotionernas historia är kritiken mot hela högtiden. Några skäl till ovilja har nämnts ovan. Andra var ekonomiska, det kostade pengar att låta sig promoveras. Hur som helst har diskussionerna kring promotionernas vara eller icke vara ständigt återkommit. Märkligt är kanske att seden trots allt överlevt in på 1980-talet, där den nu förefaller vitalare än på länge. Det är säkert riktigt att som Nevéus gör kraftigt markera Tegnér's storslagna promotionslyrik från 1820-talet, som något som gav en lyrisk och intellektuell resning åt promotionsidén och därmed bidrog till att den överlevde kriserna på 1800-talet.

Tornerna i Uppsala. I en föga akademisk stad som Stockholm är andelen lägre men uppenbarligen i stigande. Nevéus hänvisar till Orvar Löfgrens term "ritualtörst", ett märkbart fenomen i vår anonyma tillvaro. Men kanske har behovet av rituellt utformad självhävdelse också växt i en tid med socialt och ekonomiskt trängda akademiker och vingklippta universitet.

Mats Hellspong

Bo Swenson: Årets månader och dagar. Ill. av Wolfgang Natusch. Ultima Thule förlag. Degeberga 1985. 128 s.

Utan några vetenskapliga ambitioner fortsätter Bo Swenson en tidigare utgiven sammanställning av "Helg och bemärkelsedagar" (1984) med "årets månader och dagar". Författaren räknar upp talesätt och seder knutna till månadernas gång och väver in kapitel om specifika företeelser, exempelvis hur isupptagning gick till eller något om ålfångst.

Vintern 1888 var förskräcklig! Författaren räknar upp dag för dag hur den fortkred och vad den förde med sig i Skåne. Eftersom också vintern 1788 var svår slutar författaren med reflektionen: "Det måtte väl inte bli en vinter som 88 om några år!"

Författaren har excerperat press och andra publikationer och har gjort egna efterforskningar t. ex. om fiskfjällsbrochers tillverkning. Boken hade blivit mer värdefull om författaren begränsat antingen sitt ämne eller sitt lokalområde och helst också gjort en uppföljning till vår egen tid. Ändå kan en sammanställning som denna ge forskare ett korn eller en idé som går att följa upp.

Gunnel Hedberg

Nya böcker från **NORDISKA MUSEET**

Stad i trä

Panelarkitekturen. Ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria
av *Sten Rentzhog*

Nordiska museets Handlingar 67, 2:a uppl.

Pris 150:– exkl moms.

Den svenska småstaden bestod i äldre tid av timmerhus i en eller två våningar. Vid torget och längs de viktigaste gatorna låg de största och förnämsta gårdarna. På dessa gårdar började man vid 1700-talets slut att klä in husen med bräder – ett byggnadssätt som fortfarande delvis sätter sin prägel på flera svenska småstäder.

Stad i trä beskriver denna klassicistiska träarkitektur med panelklädda fasader som till största delen tillkom under åren 1750–1850 och som ofta var av hög konstnärlig klass. Stad i trä är samtidigt en inventering av den svenska småstadens bebyggelsehistoriska utveckling under samma period. I centrum för framställningen står förhållandena i Hudiksvall, men också bebyggelsen i andra städer skildras utförligt i ord och bild.

Bilden räddas

Tillvaratagande och restaurering av äldre fotomaterial.

Rescuing Pictures

The Care and Restoration of Early Photographic Material

av *Irene Mattsson*

2:a mycket omarbetade upplagan.

Pris 150:– exkl moms.

Irene Mattsson har ända sedan ungdomsåren sysslat med fotografiska bilder. I *Bilden räddas* redogör hon instruktivt i ord och bild för sina räddningsmetoder; till glädje för alla som arbetar med äldre fotografiskt material. Denna andra upplaga har kompletterats med ett kapitel om problemen kring bevarandet av nitratfilm. Dessutom finns hela texten översatt till engelska.

Genom bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEET

Bokförmedlingen

115 21 Stockholm

Tel 08/22 41 20

Nya böcker från

NORDISKA MUSEET

Konstnär i industrin

av *Gunilla Frick*

Nordiska museets Handlingar 106.

Pris exkl. moms 215:–

Konstnär i industrin är en undersökning av konstnären – designerns roll i svensk industri från Hälsingborgsutställningen 1955 till idag.

Gunilla Frick analyserar steg för steg hur industridesignerns ställning har försvagats. Hon söker orsakerna – ekonomiska förhållanden, smaknormernas upplösning, pressens minskade intresse, koncernsammanslagningar etc.

Studiet av fyra ledande företag, Rörstrand, Orrefors, Borås Wäfveri och Dux utgör grunden för framställningen. Dessutom behandlas Svenska Slöjdföreningen/Föreningen Svensk Forms insatser för industridesign.

Fataburen 1986

Tema: Husdjuren och vi.

Redaktör *Arne Björnstad*

Pris exkl. moms 140:–

Ur innehållet

Gen-väg till kulturarvs bevarande – om genbanker för husdjur, av Per-Olof Palm, Statarna och grisen, av Ivar Lo-Johansson, På höga hästar. Hästen som maktmedel och statussymbol, av Janken Myrdal, Hade djuren det bättre förr, av Mátyás Szabó, Från vilda djur till husdjur, av Johannes Lepiksaar, Kvinnor och kor, av Annika Österman, Kreaturens tränad, av Bengt af Klintberg.

Genom bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEET

Bokförmedlingen

115 21 STOCKHOLM

Tel 08/22 41 20